

Жісна про Роланда.

Старофранцузький епос

CXLI.

В великій тузі йде царь Карло.
 Весь панцир вкрила борода єго *).
 А всі барони коней бють що сили,
 І тужать всі, і кождий тим гризесь,
 Що не з Роландом він тепер: В сій хвили
 Роланд з Іспанським Сараценом бесь.
 Будь ранній він, и хто з них не спасесь!
 В Карла хоробри шістьдесять. Мій Боже,
 Деж царь той, князь, щоб військо мав так гоже?

CXLII.

Роланд — він бачить гори й долині, —
 Їїх трупом вкрили Франції сини.
 Він бачить їх і плаче лицарь добрий:
 „Нехай вам Бог платить, пани барони!
 Нехай він душі заші в рай прийме,
 І на святих їх цвігах **) помістить.
 Над вас вазалів кращих не було!
 Як довгий час служили ви міні!
 Що світа ви здобули для Карла!
 Французька земле, любая країно,
 Зробило горе з тебе двесь руїну.
 За мене жерли ви, пани барони,
 А я не міг вам дати оборони!
 Геї Олівере-брате, я з тобою!
 Я з туги вмру, коли не згину в бою.
 Ходімо разом битись, друже мій!“

*) Пущена по панцири борода вважалась знаком погорди для неприятеля і визиваня єго до бою.

**) „Святі цвіги“ стрічаємо дуже часто у давніх французьких поетів в тім самім значіню, що рай.

CXLIII.

Вернувсь на поле бою граф Роланд,
 Вернувсь, як лицарь Дурендалем вдарив;
 Фалдрун де Шін розрубаний на двоє,
 Найхоробрійших двацять п'ять упало.
 Так мститись певно вже ніхто не стане.
 Як олень псами тровлений, погане
 Перед Роландовим мечем втікали.
 „Тай гарно-ж-бо!“ сказав архієпископ.
 „Такої вдачі лицареві й треба,
 Котрий у зброї раз сів на коня.
 В борбі будь він завзятий і кріпкий
 А то не варт він чотирьох денарів,
 А то б волів він у монастирі
 Ціліський день за грішних нас молитись.“
 На те Роланд: „Рубайтеж без пощади!“
 Сказав і знову в бій вдали ся Франки.
 Геї що тут страт вазнали християне!

CXLIV.

Хто тільки знав, що тут в полон ніхто
 Не дасть ся взяти, бив ся до загину.
 Тут кожний Франк як лев завзято бив ся.
 Тут і Марсіль по лицарськи списавсь.
 Вколов коня, що звавсь Геньон, як слід
 Острогами і вдарив на Бевона,
 Що в Белні та в Дижоні скиптр держить.
 Розбивши щит, він панцир з него здер,
 І вбив без намислу, а за хвилину
 Іверія з Івоном трупом кинув,
 А з ними враз Жерарда з Россілону.
 Тут граф Роланд надбіг на оборону.
 „Побий же Бог тебе, — гукнув невірї, —
 За другів всіх моїх, за другів щирих!
 А на прощане ось тобі удар,
 Щоб тямив нині, як мій меч зове ся.“
 Геї, геї! Як вдарить граф, — не даром лицар,
 В мить праву руку відколов від пліч,
 В мить в Журфарета голову зрубав,

В русявого Марсілевого сина.
 Невірні в крик: „Спаси нас, Магомете!
 Спасить боги всі, погубить Карла!
 Він тих гільтаїв на наш край наслав,
 Що згинуть, а не вступлять ся ніколи.“
 „Хіба втікаймо!“ кажуть. І як стій
 Сто тисяч війська в ростич йде по поли.
 Тут вже ніхто їх не заверне в бій.

CXLV.

Втік царь Марсіль. Що з того? Ще лишивсь
 Марсілів вуйко Марганіс, володар
 Гармалії, Алферпу, Карфагена
 Й проклятої країни Етіопів.
 В его державі чорний люд живе
 З великими носами, довговухий,
 Було ж їх разом звиш п'ятнайцять тисяч.
 З своїм поганим гаслом на устах
 Завзято й гордо їхали на конях.
 „От тут і смерть нам“, каже граф Роланд.
 „Я бачу вже, що нам не жити довго.
 Та зрадник лиш спродасть себе тут тано.
 Вдаряйтеж добре ясними мечами,
 І бийте ся за смерть чи за жите,
 Щоб Франція за вас не повстидалась!
 Нехай мій пан Карло, на поли ставши,
 Узрить покоси Сараценських трушів!
 П'ятнайцять против нашого одного.
 Він певно вас не злим згадає словом.“

CXLVI.

Коли Роланд побачив кляте племя
 Чорнійше найчорнійшого чорнила,
 В котрого зуби лиш біділись з тіла,
 Промовив: „Знаю я то, добре знаю,
 Що нині всіх нас певна смерть чекає.
 Вдаряйтеж, Франки, раджу вам тепер.“
 „А трусам ганьба!“ каже Олівер.
 Сказав і кождий Франк у бій ступає.

CXLVII.

Глядять невірні: Франків дуже мало;
 Їм зараз лекше, відраднійше стало.
 „Дурний Карло!“ говорять проміж себе.
 Сів Марганіс на коника-каштанка,
 Вколов єго острогами зі злота
 І Олівера в плечі з заду вдарив.
 Від тіла ясний панцир відорвавши,
 Він спісом грудь прошиб єму на скрізь
 І так сказав: „Отсе тобі удар!
 На горе тут Карло тебе оставив.
 Нашкодив нам, та щоб хоч не чванив ся.
 На тобі я за наших всіх пімстив ся.“

CXLVIII.

Почув смертельну рану Олівер.
 В руці єго був ясний Гальтеклер.
 Як вдарив Марганіса по шоломі,
 Розсипав цвіті й дороге каміне,
 Розчерепив на двоє лоб по зуби
 І вбив на смерть єго, а вбивши каже:
 „І ти від згуби не спасеш ся, враже!
 Не скажу, щоб Карло не мав тут страт;
 Однак і ти своїй ні другій жінці
 Не похвалиш ся вже в своїй країні,
 Що на денара верх взяв наді мною
 Або зробив кому із нас що злого.“
 Сказав і зве Роланда на підмогу.

CXLIX.

Смертельну рану чує Олівер.
 Тут ніколи вже пімсту відкладати;
 Він бєсь по лицарськи в густій товпі,
 Щити з галками ламле він і списи,
 Калічить ноги, руки, б'єки й плечі.
 Хтеб бачив, як ранив він Сараценів,
 Як без утоми клав за труном трупа,
 Згадав би зараз доброго вазала.
 Він тямить клич Карла і кожду мить

Могучо, дзвінко „Монжуа“ кричить,
 І зве Роланда, свого друга й пера:
 „Пристань до мене, каже, пане брате!
 На жаль і сум прийдець нам днесь розстатись.“

CL.

І дивить ся Роланд на Олівера, —
 Ёго лице без краски і бліде;
 Він весь купає ся у ясній крові,
 Що в низ ручаями так і пливе.
 „О Боже, Боже,“ каже граф. „Мій друже,
 Згубила вдача лицарська тебе.
 Не буде рівного тобі ніколи.
 Солодка Франціє, ти днесь остала
 Без лицарів найкращих, чести й слави.
 Володаря великий смуток стрів!“
 Сказав Роланд і на кони зімлів.

CLL.

Зімлів Роланд вже з горя на кони.
 Смертельну рану чує Олівер;
 Мутні вже очи в него з браку крові;
 Не бачить він ні з близька ні з далека
 Так ясно, щоб пізнати міг кого.
 Коли з Роландом другом стрів ся, вдарив
 Ёго в шолом золочений так міцно,
 Що розколов ёго по сам візир.
 Се щастє лиш, що чашки не займив.
 І здивувавсь Роланд по тім ударі,
 І так спитав ёго солодко, ніжно:
 „Не вже ж ти се на правду, пане брате?
 Та ж я Роланд, що так тебе любив!
 Чей не зірвав ти ще дружби зі мною.“
 „Се ти говориш?“ каже Олівер.
 „А я й не бачу вже тебе, Бог свідок!
 Прости міні, коли тебе зранив.“
 Ёму Роланд: „Нічого ще не сталось.
 Прощаю тут тобі і перед Богом.“

Таке сказавши, кинулись в обійми.
Сердечнеж то було прощанє їйх!

CLII.

В обіймах смерти чуєсь Олівер,
Очима страшно завертає в лобі
І тут же тратить зір і слух цілком.
Він всів в коня і до землі припав,
Простер до неба обі руки й молить
Всевишнього, щоб рай єму подав,
Щоб Францію солодку і Карла
Помилував, а перше всіх Роланда
Холоне серце, зсунув ся шолом,
Він сам як довгий ниць упав на землю
І вмер хоробрий, більш єму не жити.
Роланд заплакав, затужив по нім;
Так вже ледви чи стане хто тужити.

CLIII.

Побачив граф Роланд, що друг помер
І ниць лежить лицем до сходу сонця,
Побачивши так ніжно заридав:
„На горе ти відважний вдав ся, друже!
Роками, днями в парі ми жили;
Ні ти міні, ні я тобі що вдіав.
Коли ж ти вмер, житє для мене — горе.“
Так голосив Роланд, аж обімлів.
На конику своїм на Вейлантіфі.
Держать єго на нім присішки злоті;
Щоб як подав ся, впасти не дадуть.

CLIV.

А поки граф Роланд по сій нетямі
Прийшов до себе і притомний став,
Єго спіткало превелике горе,
Бо крім Турпіна і Валтера з Люми
Всіх Франків стратив, — в бою полягли.
Валтер вернувся із за високих гір,
Де мав з Іспанцями горячий бій.
Побив невірних, але й військо стратив
І рад не рад на доли втікши, зве

Собі тепер Роланда на підмогу :
 „Гей деж ти графе, лицарю могучий ?
 Де ти лиш був, там я не знав що страх.
 Я-ж той Валтер, що Маелгут здобув,
 Свояк старого, сивого Дроона, —
 По вдачі лицарській твій щирій друг!
 Розбитий щит мій, зломаний мій спис,
 І панцир в мене порваний, подертий,
 І списом тіло з'оране моє, —
 Хоч вмру, я дорого спродав жите.“
 Вчув се Роланд. Він поводи звільнивши,
 Вколов коня й пустивсь ему на стрічу.

CLV.

Гей закіпів Роланд гнівом у гору.
 Як кинув ся в товпу, як став рубати, —
 Іспанців двацять трупом положив.
 Шість вбив Валтер, а п'ять архієпіскоп.
 „Га, зрадники!“ розсердились невірні.
 „Глядіть, панове, щоб живі не вийшли!
 А хто позволить їм спасти ся, — трус.“
 І мов на глум поніс ся крик у поли,
 І з всіх сторін ударили невірні.

CLVI.

Моторний, жвавий вдав ся граф Роланд.
 Валтер із Люми дуже добрий лицарь;
 Турпін собі ж досвідчений та бравий, —
 Один одного не відступить в бою!
 В товпі всі три з невірними побились.
 Хоч і було в них тисяч піхотинців,
 Хоч сорок тисяч там кінних було,
 Вони до них не важились зблизитись,
 Лише кидали довгі списи й копя,
 Пускали стріли й ратища метали.
 Валтер упав від першого удару.
 В Турпіна з Рейме цілий прошибли щит,
 Крізь сталь шолома голову зранили,
 Порвали панцир, знищили, й на тілі
 Чотири рани копом завдали,

А далі вбили і коня під ним.
 Нещасна доле! на землі й Турпін!

CLVII.

Коли Турпін побачив ся побитим,
 Коли почув чотири рани в груди,
 Він жваво схопив ся на рівні ноги,
 Глядить Роланда, бачить, підбігає
 І каже: „Ще я не побитий, друже!
 Хоробрий лицарь, поки жив, не здасть ся.“
 Сказавши се сталего Алмаса
 Добув і тисяч раз в товні ним вдарив.
 Дізнавсь Карло, що не щадив нікого:
 Лежало пять сот трупів біля него
 Були порубані на двоє й ранні,
 Були й такі, в котрих голов не стало.
 Так каже хроніка й наочний свідок,
 Барон, святий угодник божий Жіль,*)
 Що все списав в монастири, в Лаоні.
 Невіжа, хто б перечити поснів.

CLVIII.

По молодецьки бе ся граф Роланд.
 Горяче тіло аж купаєсь в поті,
 А в голові важкі, пекучі болі;
 В ній виски трісли, ще коли трубів.
 Він рад би знати, чи прийде Карло;
 Взяв Оліфанта й слабо-слабо грає.
 І став володар, чує тихі звуки
 І каже: „Горе, горе нам, панове!
 Не стане нині в нас Роланда графа.
 По грі тій бачу, що ему не жити.
 Хто рад поспіти, най же шпарко йде.
 Заграйте в труби, кілька їх знайдесь.“
 Гей як заграють в сорок тисяч труб,
 Заграли гори й долини озвались.

*) Святий Жіль мав се все бачити в одній візії, котрої удостоїв его бог.

Невірні вчули, та не рад ніхто;
Один одному каже: „Йде Карло!“

CLIX.

„Се йде володар“, гомонять невірні.
„Вже й чути, як французькі труби грають.
Кэли Карло прийде, ми всі пропали.
Роланд живе, — нова війна настане;
Пропав наш край, Іспанія пропала!“
Так кажуть і чотириста в шоломах
Найкращих в бою лицарів поветало;
На смерть з Роландом бити ся пішли.
Тут буде праці графови чимало!

CLX.

Коли Роланд побачив їх, вступила
Така відвага в него, бодрість, сила, —
До смерти бити ся постановив.
Вколов коня острогами зі злога,
Помчавсь вперед на скорім Вейлантіфі,
І кинув ся у найгустіші лави,
А з ним Турпін, архієпископ бравий.
„Там, друже, вдар!“ один одному каже.
„Я чув, — щось грало. То французькі труби.
Се йде Карло; він нас спасе від згуби.“

CLXI.

Роланд ніколи труса не любив,
Лукавого й бутного чоловіка,
Ні лицаря, що був лихий вазал,
А до Турпіна він премовив так:
„Я йду, а ти пішки ходиш, пане;
З любови я з тобою в парі стану
Добром чи лихом — ми ділитись будем,
З тобою нас вже не розлучать люде.
З невірним днесь підемо в бій послідний;
Кріпкий удар лиш Дурендаля гідний.“
„Трус, хто не бити ме!“ сказав Турпін.
Карло прийде, — за нас шмстить ся він!“

CXLI.

Невірні кажуть: „На що ми родились?
 Заглади день настав для нас тепер.
 Погибли наші пери й полководці,
 А тут ще йде Карло з великим військом.
 Раз в раз французькі труби грають дзвінко
 І „Монжуа“ вокруг лунає грімко,
 А граф Роланд набравсь такої сили, —
 Нема людей, котрі б єї зломил.
 Ще раз хиба стрібуймо і шабаш!“
 Всі ратища поспинались нараз;
 Посинали ся копя, списи, стріли,
 Порвали, знищили Роландів панцир,
 Щит подіравили й на прах розбили,
 А тіла все й тепер ще не займили,
 Лиш Вейлантіф дістав звиш дваццять ран:
 Під графом коник трупом положив ся.
 Невірні втікли, — граф один лишив ся,
 Лишив ся без коня вже й граф Роланд.

CLXIII.

Втікали люті, бішені невірні,
 В свою Іспанську землю всі втікали,
 Та граф Роланд не гнав ся в слід за ними,
 Бо Вейлантіфа-коника не стало.
 Він рад не рад оставшись піхотинцем
 Несе архієпископови поміч.
 Знімає з него золотий шолом,
 Знімає ясний панцир обережно
 І рве цілу одежу на шматки,
 Обв'язує єму глибокі рани.
 А там притис єго до свого серця,
 Поклав легенько на траву зелену
 І так просив єго солодко, любо:
 „Тепер позволь піти міні, сердечний!
 Товариші, що нам були так любі,
 Погибли. Годі їх так полишити;
 Я рад би віднайти їх, позбирати
 І проти тебе гарно уложити.“

„Іди й вертай,“ сказав Турпін поволи.
 „Тепер вже наше, слава Богу, поле!“

CLXIV.

Вернувсь Роланд, іде широким полем,
 Глядить по долинах, глядить по горах,
 Знайшов Жеріна-друга і Жерера,
 А біля них Отуна й Беренгера,
 Знайшов і Анзеіса і Сансуна
 І сивого Жерарда з Руссіллоу.
 Знайшовши, по черзі всіх забирав
 І ніс туди їх, де Турпін лежав.
 Тут клав рядом всіх близь єго колін.
 Не в силі скрити сліз гірких Турпін
 Знімає руки й благословить їх
 І каже: „Горе стріло вас усіх.
 Най Господь душі ваші в рай прийме,
 Най на святих їх цвітах умістить.
 До мене тоже смерть моя спішить,
 Карла я тоже не побачу вже.“

CLXV.

Вернувсь Роланд, іде й глядить по поли,
 Знайшов і свого друга Олівера.
 Бере єго, до серця свого горне,
 Йі послідних сил добувши, йде к Турпіну.
 Кладе єго між прочими на щиті;
 Турпін хрестить єго і благословить,
 А графа туга-жаль за серце ловить.
 Він каже: „Гарний друже Олівере,
 Князя знатного сину, Реніера,
 Що край мав по долину Рівієри!
 Чи спіс ломити, чи розбити щит,
 Чи злих людей лякати і корити,
 Чи спомогти мечем і словом добрих,
 Ти скрізь був перший, лицарю хоробрий.“

CLXVI.

Коли Роланд побачив мертвих перів
 А поміж ними й друга Олівера,

В нім серце зрушилось і він заплакав,
 Заплакав гірко й на виду поблід.
 З великих жалів встояти не міг, —
 Зімлів Роланд і повалив ся з ніг.
 „На горе ти вродивсь!“ сказав Турнін.

CLXVII.

Глядять Турнін, як мліє граф Роланд,
 І вчувши в серці превеликі жалі,
 За Оліфантом простягає руку.
 Потічок бистрий був у Ронсевалі.
 Щоб хоч води Роландови подати.
 Пустив ся, йде дрібним, непевним кроком,
 Та так охляв, що й не поступить далі.
 За много крові, сил за много втратив.
 Ще й гонів полем не уйшов, як серце
 Застило в нім. Він впав, а люта смерть
 Трівогою свій прихід заповіла.

CLXVIII.

Коли Роланд отямившись підвів ся
 На ноги, він страшений біль почув.
 Бо скинувши докола бистрим оком,
 Крім мертвих перів на траві зеленій
 Побачив благородного барона,
 Турніна, — й він поляг тут в імя боже!
 Ще к' небу очи верне й сповідаєсь,
 Ще простягає обі руки к' небу
 І молить Бога, щоб ему дав рай.
 А там і вмер Карла хоробрий лицарь.
 Що в лютих боях, в казанях чудових
 Поборював противників Христових.
 Нехай же й Бог помилує его!

CLXIX.

Роланд побачив на землі Турніна,
 А з него вже й вимотуєсь нутро
 І виступає мозок на чоло.
 На знак хре та поскладані на груди
 Біленькі, гарні рученьки его.

Гей заривав Роланд звичаєм Франків :
 „Мій лицарю ти гарної породи!
 Небесному тебе я днесь вручаю ;
 Не буде в него кращого слуги.
 Не було по апостолах пророка ,
 Щоб вчив людей , закон беріг як ти !
 Нехай душа твоя скорбот не знає ,
 Нехай на встяж отворить ся їй рай “

CLXX.

Роланд почув , що смерть єго вже близько ,
 Що в него мозок виступив крізь вуха.
 Він в бога просить ласки ще для перів ,
 А в Гавріїла — ангела для себе.
 Щоб бездоганно вмерти , Оліфанта
 Бере у руку , Дурендаля в другу
 І йде не далі як стрілою з лука
 Досяг би , полем по землі Іспанській.
 На горбику під деревом чудовим
 Стовпи чотири з мармуру стояли.
 Тут обімлівши на зелені трави
 Упав Роланд : зближалась смерть помалу.

CLXXI.

Із за високих гір , дерев високих
 Стовпи чотири з мармуру ясніють,
 Де граф Роланд в траві зеленій мліє.
 Прикинувши ся труном , бачним оком
 Слідить за ним один невірний з боку.
 Дарма що кров змивала вид і тіло ,
 На поги встав і біг до графа сміло.
 А гарний був і хоч куди юнак !
 З бути пустив ся на шалене діло.
 Діткнувсь Роланда , меч єго бере
 І каже : „Тільки й жив Карла сестрінок !
 Сей меч я до Арабії візьму.“
 Та тут Роланд прокинувсь мов зі сну.

CLXXII.

Роланд почув, що хтось за меч хватив,
 Почув і глянувши промовив так:
 „О скільки тямлю ще, то ти не з наших!“
 І взявши ріг, що був ему так любий,
 В шолом стрійний цінним каменем вдарив
 Так що пробив ним сталь і кости в лобі,
 Що й очи з лоба геть повипливали.
 У ніг его він трупом положив ся,
 А граф сказав: „І де ти взявсь такий
 Зухвалий, що посмів мене займати?
 Хто се почує, скаже — біснуватий.
 Так вже і ти розбитий, Оліфанте!
 Розсипалось і злото й діаманти!“

CLXXIII.

Роланд почув, що тратить зір цілком.
 Его лице без краски стало, біле.
 Однак він встав, добув послідних сил
 І двайцять раз мечем завзято з жалем
 О сірий камінь вдарив. Сталь дзвеніла,
 Однак не вищербилась ні зломилась.
 І каже граф: „Дай сил міні Маріє!
 Ох Дурендале, лишенько твоє!
 Коли я вмру, не будеш в пошанівку.
 А тільки бойів виграв я з тобою,
 Такі світи широкі здобув
 Я для Карла з сідою бородою.
 Ти не у труса, Дурендале, був;
 Носив тебе вазал хоробрій. Довго
 Не буде вже у Франції такого!“

CLXXIV.

Ударив граф Роланд мечем о камінь,
 Та не зломилась сталь, лиш задзвеніла.
 Коли побачив, що ніяк зломити
 Єі не мож, став плакати — тужити:
 „Гей мій ти ясний, білий Дурендале,
 Як пишно ти блищав, горини до сонця!“

Володар був в долині Маріяни,
 Коли Бог вислав ангела до него
 З тим, щоб тебе хоробрий граф дістав
 Великий царь міні єго віддав.
 І щож, я з ним здобув Намон Карлови,
 Британську землю, Мен і Пуату,
 Здобув єму Нормандію цілу,
 Провансію і Аквітанський край.
 Ломбардію й Романію займивши
 Я Фландрію й Баварію підбив,
 Завоював Бургундів, Поляків,
 Над Цариградом власть єго скріпив.
 Що він захоче, те і роблять Шкоти,
 Ірландці, Англічане і Саксонці.
 Я з ним підбив всі землі, всі народи,
 Котрим царить Карло сивобородий.
 Той меч — моя журба, мої всі муки.
 Від ганьби, боже, Францію спаси!“

CLXXV.

І знов Роланд о сірий камінь вдарив,
 Так сильно вдарив, що й сказати годі.
 А меч дзвенить, не ломить ся, не гнесь:
 Що вдарить ним, він к небу відобесь.
 Коли побачив граф, що не зломити
 Єму меча, став лагідно тужити:
 „Мій ти свячений, гарний Дурендале,
 Ти много в злотій ручці мощів криєш, —
 Петра святого зуб і кров святого
 Василія й волосє пана мого
 Святого Дениса й Марії одіж*.)
 Тобі в руках невірних бути годі!
 Ти христіянам лиш служити маєш,
 По тебе трує сягнути б не посмів.
 Широкі землі я підбив з тобою
 Для короля з сідою бородою;
 Скріпив ся ними царь, забагатів!“

*) В ручку кожного дорогоцінного меча вправлювано моцї святих.

CLXXVI.

В обіймах смерти чує ся Роланд ;
 Смерть з голови до серця підетунає.
 Він бігом майже під ялицю йде
 І на зелені трави ниць паде.
 Меч і трубу вкриваючи собою
 Звернувся до Сараценів головою ,
 Звернувся до Сараценів , бо хотів ,
 Щоб кождий лицарь , щоб Карло повів :
 „Отсе був граф! з побідою вмирав.“
 А там покаявшись своїх гріхів ,
 Він Богу в жертві рукавицю дав.

CLXXVII.

Роланд пізнав , що час єго минув ся ;
 На горбі до Іспанії звернув ся
 І став рукою бити ся у груди :
 „Вива моя перед тобою, Боже,
 В моїх гріхах великих і малих,
 Котрих я від уродження години
 До нишньої днини допустивсь.“
 І він простяг до Бога рукавицю ,
 А к нему з неба ангели зійшли.

CLXXVIII.

Конає під ялицею Роланд
 Звернувшись до Іспанії лицем ,
 Конає і нагадує собі
 Всі ті краї , що йїх підбив в борбі ,
 Солодку Францію , рідню свою ,
 Карла , що паном був єму і батьком.
 Як тут єму не плакати , не зітхати !
 За себе теж не хоче забувати.
 Він сповідаєсь , ласки в Бога молить :
 „Правдивий батьку , що не знаєш ложь ,
 Що Лазаря святого вивів з гробу ,
 Що Данііла лвам не дав пожертви ,
 Збав і мене від кар і мук по смерти
 За всі гріхи , яких я допустив ся.“

І він дав Богу в жертві рукавицю, —
 Сі архангел Гаврііл приймив, —
 А сам на груди голову склонив,
 І смерти ждав на вхрест зложивши руки.
 Післав до него Господь Херувима,
 Й поборника злих духів Михаїла;
 Між ними й ангел Гаврііл прийшов;
 Прийшли, щоб взяти душу графа в рай.

CLXXIX.

Роланд помер, — Бог душу в рай забрав.
 Ось вже й володар в Ронсевалі став.
 Нема тут шляху, стежки тут нема,
 Нема ні ліктя ні стопи землі,
 Де б Франк або невірний не лежав.
 І каже царь: „Деж ти, сестрінку гарній,
 Де Олівер, архієпіскоп де?
 Де дівсь Жерін з товаришем Жерером,
 Де діли ся Отун із Беренгером.
 Івун, Іворін, серцю дорогі?
 Що стало ся з Гасконцем Енгелером,
 З князем Сансуном, Анзеїсом бравим?
 Де є Жерард старенький з Руссіллоу,
 Де пери всі, котрих я тут оставив?“
 Даремний труд, не відповість ніхто.
 „І що я, Боже, варт, сказав Карло,
 За те що в бою не було мене!“
 Він з горя-туги бороду всю рве,
 А лицарі заплакали й собі.
 Йїх двацять тисяч на землі влівало.
 Князеви Найм так жалко, тужно стало!

CLXXX.

І не було тут лицаря, барона,
 Котрий би з туги гірко не ридав
 За сином, братом рідним чи сестрінком,
 За другом чи за ленником своїм.

Чимало їх тут мліло на землі.
 Князь Найм лиш розум ще зберіг здоровий,
 Він перше всіх оттак сказав Карлови:
 „Дивись, дві милі, бачиш, перед нами
 Ще курить ся дорога туманами.
 Доволі там невірних військ мабуть.
 Ти ще помітиш сю тугу, — далі в путь!“
 „Як се далеко, каже царь, мій Боже!
 А рада добра й чесна. З первоцвіту
 Вони солодку Францію обдерли.“
 І кличе царь до себе Гелууна,
 Тедбалда з Рейме, Мілона і Отуна *)
 І каже їм: „Пильнуйте поля й гір!
 Най мертві так лежать, як і лежали.
 Глядіть, щоб лев лиш не закравсь ні звір,
 Щоб щитоносці й чури не зближались,
 Щоб не зближавсь ніхто, аж поки я
 По воли божій вернусь в ті поля.“
 А ті єму на те солодко - любо:
 „Твоя, наш царю й пане любий, воля.“
 Сказали й тисяч лицарів взяли.

(Далі буде.)

Із французького переклав

Василь Щурат.

*, Похибка переписувачів, яких в тексті стрічаємо й більше. Смерть Отуна в попередній тіраді оплакує Карло; в сій він являєсь хибно живим.

розрубують ті тіла на кусні, щоб звірі менше мали з ними роботи. Се, здається нам, і є правдиві буддійські похорони. Та не треба думати що всюди діє ся так само. Поперед усього навіть там, де панує такий звичай, роблять ся виємки для визначнійших монахів і вчених признаних святими: їх тіла палять і їх попіл переховують старанно. Щож до поспільства, монахів і ляків, то в Китаю їх тіла загально закопують у землю, а в Індо-Китаю і на Цейлоні палять. Викидають тіла звірям тільки в виємкових разях, звичайно тільки тоді, коли померший сам собі того бажав. Як бачимо, в тім згляді, так як і в многих інших вплив буддійських думок не однаково міг запанувати, декуди сильнійше, декуди слабше, о скільки его не переважила сила пересудів або противних обичайів, або о скільки его не обмежує а то й не витискає до разу потреба клімату та географічного положеня, а врешті о скільки его не ослаблює дуже важна ріжниця, яку сам буддизм робить між людьми досконалими і поспільством, між монахами і людьми світськими.

(Конець буде.)

Хісна про Роланда.

Старофранцузький епос.

CLXXXI.

Карло велів у труби всі заграти.
 Він йде з військом на кони хоробрий.
 Знайшли Іспанців. Всі тут як один
 Пускають ся за ними на здогін.
 Коли ж Карло уздрів, що вечір близько,
 Він зсів з коня, став на траву зелену,
 К землі припав і взяв просити в Бога,
 Щоби для него сонця біг звільнив,
 Щоб стримав ніч і днини причинив.
 І зараз ангел, що з Карлом звичайно
 Розмову мав, приносить вість ему:
 „Йдь Карле, каже, дня тобі не бракне!
 Бог знає, що ти втратив Франків цвіт.

Пімсти ся днесь на племени поганім.“
Сказав, а царь вже й на кони сидить.

CLXXXII.

Бог для Карла зробив велике чудо, —
На небі сонце неподвижно стало.
Пішли невірні в ростіч. Франки гнали,
Аж поки в Вал-Тенебре їх настигли.
А відси гнали їх до Сарагосси,
Вбиваючи ударами важкими;
Відтак замкнувши всі стежки й проходи
Зігнали разом всіх над Ебра води.
Ріка глибока, бистра і грізна,
А тут тобі ні човна ні судна.
Зовуть невірні в поміч Тервагана
І в воду скачуть. Мало їх спаслось.
В кого була лиш зброя за важка,
Пішов на дно, — взяла его ріка.
А хто на беріг виплив, не втопив ся, —
Той все таки води за много впив ся, —
Він гинув тоже серед лютих мук,
А Франки кажут: „То Роланд пімстив ся.“

CLXXXIII.

Коли Карло побачив, що невірні
Одні мечем порубані, а прочі
Втопили ся, — для військ добичі много,
Він, правий царь, з коня на землю скочив
І впавши ниць зложив подяку Богу.
А лиш він встав з землі, спочило сонце.
І каже царь: „Пора табором стати;
За пізно нам вертати в Ронсеваль,
Бо й коні вже помучені, охляли.
Тож розсідлайте їх, зніміть уздечки
Й пустіть у луг скубти зелені трави“.
А Франки кажуть: „Добре радиш, пане!“

CLXXXIV.

Володар став табором на ніч. Франки
Розташували ся у чистім полі;

В мить розсіддали коників своїх,
 В мить поводи повідчіпляли злоті
 Й пустили їх у луг на свіжі трави, —
 Тут кращої нема йіди для них.
 Хто втому чув, на землю клавсь і спав.
 Ніхто сю ніч сторожі не держав.

CLXXXV.

Володар спать уклав ся на траві,
 Свій спіс поклав під голову собі.
 Він не хотів сю ніч без збруї бути;
 Надяг цвітистий, ясний панцир, взяв
 Шолом зі злота в дорогім каміню,
 Взяв Жуаеза, що рівні не мав,
 Що в ясний день мінив ся в трийцять барв.
 Чув кожний знає про спіс, що ним Христови
 Розпятому пробили бік. Карло
 Мав, слава Богу, з того спіса вістре,
 Що в злоту ручку вправлене було.
 Отсій-то славі й чести завдяки
 Мечеви імя Жуаез дали.
 Се тра було на тямці Франкам мати.
 Тому їх клич був „Монжуа“ в борбі,
 Тому й ніхто не міг їм дорівнати.

CLXXXVI.

Ніч ясна, місячна. Карло лежить.
 Він все ще смуток за Роландом чує;
 За Олівером так на серці важко,
 За перами, за всім французьким військом,
 Що в Ронсевалі трупом полягло.
 Розпуки сліз не скрие днесь Карло.
 Він молить Бога, щоб їх душі спас.
 За много горя визнав цар нараз,
 Втомив ся, сил не має вже. Він в тузі
 Заснув. Заснули й Франки всі у лузі.
 Нема коня, щоб на ногах стояв;
 Хотів трави, то клавсь і лежа пас ся.
 Чимало знає, хто біди зазнав!

CLXXXVII.

Заснув Карло, як всяке після праці.
 А Бог післав до него Гавриїла,
 Щоби беріг володаря у сні.
 Він в головах всю ніч витав над ним
 І в візіях показував ему,
 Що жде єго, — показував борбу.
 Гей таї страшні ж бо то знаки були!
 Звернув Карло у сні до неба очи
 І бачить він, — за громом грім гогоче
 І град паде і вихор, буря вне.
 А блискавки мигочуть і огні
 Падуть раз враз на жовнірів страшні.
 Горять щити зі злотими галками,
 Осикові та яблуневі спіси,
 Дзвенять шоломи й панцирі зі стали,
 Велике горе лицарів сніткало.
 А далі йдуть медведі й леопарди,
 Йдуть тигри, змії, демони, гадюки,
 І більш як трийцять тисячів сунів;
 Нема біди, щоб Франків не чіпалась.
 „Спасай жите нам Карле!“ кличуть Франки.
 Царя вже жаль зібрав, розпука ймилась;
 Побіг би він, та перепони стрів.
 Біжить єму на стрічу лев з лісів,
 Великий лев, завзятий і страшний.
 Ось-ось прискочить він, займе Карла..
 Та ні! счіпились. Почалась борба.
 Не знати, хто кого тут повалить.
 Володар не пробуджує ся, спить. —

CLXXXVIII.

А там приснило ся єму, що він
 У Франції держить на сходах в Ахен
 На двох ланцах припнятого медведя.
 В тім бачить він — з Арденів других трийцять
 Біжить і всі по людськи промовляють,
 Говорять всі: „Верни єго нам, пане!
 Не в праві ти єго держати вже.

А нам ялось чей родича спасати.“
 Тут де не взявсь, — з палати хорт надбіг,
 І на траві зеленій він при всіх
 Бере ся до найстаршого медведя.
 І бачить царь : завзятий бій настав,
 Однак не знає, хто з них переможе ;
 Се показав ему в сні ангел божий.
 До світу-дня Карло Великий спав.

CLXXXIX.

Король Марсіль утік до Сарагосси,
 Під деревом оливним в тіни став,
 Жовнірам панцир, шолом, меч, віддав
 І на траві зеленій ляг сумний.
 Одну вже руку втратив він цілком,
 І крові много втратив, з болю гине.
 Над ним его подруга Брамімунда
 Ридаючи іолосить без упину,
 А з нею плаче трийцять тисяч люда,
 Кленуть Карла і Францію солодку.
 Всі йдуть бігцем в Аполліна печеру,
 І всі ганьблять, зневажують его :
 „За що сей сором нам, поганий боже,
 За що царя к погібелі привів,
 За вірну службу лихом заплатив?“
 Вони беруть ему корону, скиптр,
 До стовпа ось привязують за руки,
 Ногами топчуть, палицями бють
 І на дрібніські кусники січуть.
 Відтак зняли брилянти з Тервагана
 І з Магометом в рів обох звалили,
 Щоб рвали їх там пси і свині рили.

СХС.

Прокинув ся з нетями царь Марсіль ;
 Казав нести ся в склеплений покій,
 Мальований всілякими красками.
 Заплакала цариця Брамімунда,
 Ридаючи волосє рве руками

І все що друге словечко голосить :
 „Позбавлена ти нині, Сарагосо,
 Царя, що був тобі ласкавим паном.
 Гей зрадили ж его боги погані,
 На поміч не прийшли єму в борбі!
 Емір трусливий був би аж тоді,
 Коли б не йшов у бій з тим гордим військом,
 Що грає ся житем в своїй буті!
 Карло, в котрого борода цвите,
 Відважний сам і сміливий не в міру;
 Ніколи з поля битви не втікає.
 Коли не вбе кого, велике диво!“

СХСІ.

Володар у могучости своїй
 Цілих сім літ в Іспанії провів,
 Чимало міст і кріпостів здобув.
 Але й Марсіль за себе не забув.
 Він зараз в першім році розписав
 Листи до Баліганта в Вавилоні,
 Що від віків еміром тамки був, —
 Всіх пережив — Вергілія і Гомера.
 Той Сарагоссі в поміч мав прийти.
 Коли б не йшов, Марсіль усіх богів
 І всіх божків, яких лиш почитав,
 Покинув би, Христа б закон приймив,
 З Карлом Великим в мирі жити б став.
 Емір далеко; забарив ся він,
 Поки зібрав із сорока країн
 Людей, поки понаправляв дромони*),
 Галери, судна, човни та чайки,
 І в Александрії, надморськім місті
 Цілий свій флот уставити спроміг ся.
 Був місяць май. У перших літа днях
 Він з військом всім на морський вплив шлях.

*) Дромони (з грецького *δρόμος*-біг) рід візантійських воєнних кораблів.

СХСІІ.

З великим військом йде погане племя;
 Пливе, веслує; вітер в парус дме;
 А на високих маштах та на щоглах
 Скрізь ліхтарні і дороге каміне
 Таким у гору ясним блиском бе,
 Що море нічу краще як за днини.
 Коли ж вони прийшли в Іспанську землю,
 То всі краї осяяли тим блиском.
 Дійшли про се аж до Марсіля вісти.

СХСІІІ.

Не стримуєсь на мить погане племя,
 Пускаєсь з моря на солодкі води,
 Марброз, Марбріз лишає за собою
 І в гору Ебром верне кораблі.
 Блищить каміне, сяють ліхтарні
 Кидаючи всю ніч яскраві блиски.
 Над раном все було в Марсіля місті.

СХСІV.

Був ясний день і ясно сяло сонце,
 Коли емір з судна на беріг вийшов.
 З ним праворуч ішов Еспанеліз,
 А по заду йшло королів сімнайцять,
 Князів і графів — вже й не тямлю сила.
 Під деревом лавровим серед поля
 Траву зелену білим ковром вкрили, —
 Там був престол зі слонові кости.
 Коли вже всі зібрали ся довкола,
 Тоді невірний Балігант з престола
 Так перше всіх заговорив з провола:
 „Мойі панове, лицарі могуті!
 Володар Франції, король Карло
 Не буде йісти без моєї волі.
 Прийшов він на Іспанію війною,
 Я на солодку Францію піду,
 Я весь мій вік не дам ему спокою,
 Поки він вмере або втомить ся в бою.“

Сказавши се він рукавицю праву
Здіймив і нею по коліні вдаривсь.

СХСV.

І довго він чванив ся говоривши,
Що за все злото в світі не залишить
Піти на Ахен, де Карло наш судить.
Хвалять і радять се ему всі люде.
І кличе він двох лицарів своїх
До себе — Кларіфана й Кларіена:
„Сини царя знатного Малтраена,
Що скрізь бу́ло ходив охотно послом,
Я нині вас пішлю у Сарагоссу.
Марсілеви скажіть про мій прихід.
Я йду ему на поміч, йду на Франків.
Коб стрів їх лиш, завзятий буде бій.
Ось вам і золотом шита рукавиця,
Нехай вбирає він єї на руку.
Возміть і сю булавку широ злоту,
Щоб лиш прийшов і ленно в мене взяв.
Я в бій з Карлом у Францію піду.
І скоро він в ногах мойіх не ляже,
Не відречесь Христового закона,
Я з голови зідру ему корону.“
А всі невірні: „Добре, пане, кажеш!“

СХСVІ.

„В дорогу ж, каже Балігант, барони!
Возміть булавку сю і рукавицю!“
А ті говорять: „Добре, любий пане.“
Пойіхали вони до Сарагосси,
Минули десять брам, мостів чотири
І вулиці в палатами минали.
Коли ж прийіхали в горішнє місто,
Почули близь палати крики й гомін.
Зібрало ся невірних там чимало;
Кричали й плакали в великім боли,
Ганьбили Магомета, Тервагана
Й Аполліна, котрий їх в бою зрадив.

Всі кажуть: „Гей, на що звелись ми бідні!
 Настав для нас вже нині день заглади.
 Не стане в нас володаря Марсіля, —
 Врубав ему всю руку граф Роланд.
 Русявого не стало Журфарета.
 Іспанія в ворожі руки впала“.
 Оттут послали і з коней поспали.

СХСVII.

Стоять під деревом оливним коні,
 Два Сарацени поводи держать.
 Послали ж побравшись за краї плащів
 Не йдуть в високий терем, а спішать.
 Коли прийшли в мальовану світлицю,
 Витають приязно царя й царицю:
 „Най Магомет, що має власть над нами,
 Нехай наш пан Аполлін з Терваганом
 Держать царя з царицею в опіці!“
 Тут Брамимунда: „До чого ся мова?
 Зовсім мабуть тоті боги не здалі.
 Лихі були їх чуда в Ронсевалі,
 Коли на смерть всіх лицарів дали,
 І пана мого відступили в бою,
 Що днесь з одною лиш оставсь рукою.
 Втяв граф Роланд єї, — єго днесь власть!
 Загорне днесь Іспанію Карло.
 На що звелась нещасна я, на що?
 Чому міні хто смерті не завдасть?“

СХСVIII.

„Вгамуйтеся, пані“, каже Кларіен.
 „Нас тут невірний Балігант післав.
 Марсілеви він поміч обіцяв,
 Ось тут ему булавка й рукавиця.
 Є в нас на Ебрі кораблів пять тисяч,
 Є судна в нас, галери і чайки,
 А що дромонів, то й не скажу сила.
 Велика власть є в нашого еміра.
 Він в бій з Карлом у Францію піде,
 І покорить єго або убіє.“

„Піде за лихом“, каже Брамімунда —
 Він не далеко відси Франків здибле.
 Володар їх хоробрій, бравий вдав ся.
 Сім літ він вже по сій землі скитав ся.
 Він скорше вмре, а з поля не уступить:
 Їму під небом кожний царь — малий.
 Ніхто живий Карлови не страшний.“

СХСІХ.

„Лишіть се все,“ озвав ся царь Марсіль —
 „Зі мною ви поговоріть, панове.
 Смерть, бачите, моя вже за плечима,
 А в мене ні доньки нема ні сина;
 Одинчик був та вчора й той погиб.
 Нехай мій пан сюди прийде, скажіть.
 Іспанія в еміра власти нині.
 Коли прийде, віддам єму цілу,
 Най перед Франками єї боронить.
 Я раду й на Карла єму знайду;
 Побє єго він певно через місяць,
 Най лиш міні завірить і прийде.“
 А ті на те: „Се правда, пане, все“.

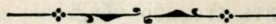
СС.

„Карло володарь“, каже царь Марсіль —
 Побив мойї війська, спустошив землю,
 Міста мойї звалив, поруйнував!
 Сю ніч табором він над Ебром став.
 Туди, як чую, буде лиш сім миль.
 Нехай емір туди провадить військо.
 Скажіть єму, — там буде бій мабуть...“
 І він їм дав ключі від Сарагосси.
 Оба посла поклін єму кладуть
 І розиращавшись рушили в свій путь.

(Конець буде.)

Із французького переклав

Василь Щурат.

О. Нестор хотів щось ремонструвати, але пані Олімпія не дала йому нічого говорити. Єї злобний і понурий настрій перемінив ся в оживлену веселість. Вона помогла о. Несторови перебрати ся в нову реверенду і майже силоміць, не випускаючи его з рук, потягла его з собою, сама позамикавши его покої і сама поклавши ему ключі до кішені. А коли вийшли на подвіре отак у парі, побачив їх Деменюк, що ждав коло дверей. Бачучи радісне лице пані Олімпії і о. Нестора в новій реверенді він зрозумів, що про переносини нема й мови, і мовчки пішов у сад.

Іван Франко.

Щісня про Роланда.

Старофранцузький епос.

ССІ.

Сів на коня один посол і другий,
 І сівши з міста рушили як стій;
 Стривожені перед еміром стали
 Й від Сарагосси віддали ключі.
 „Щож бачили?“ питає Балігант.
 „Де є Марсіль, що власть мав з рук мойїх?“
 А Кларіен: „Єму до смерти близько.
 Вертаючи у Францію солодку,
 Володар вчера вивозом ішов,
 За ним сторожею вельможі йшли.
 Був там его сестрінок граф Роланд,
 Був Олівер, було дванайцять перів,
 А з ними двацять тисяч збройних Франків.
 Король Марсіль на них відважно вдарив.
 На поли лиш один Роланд остав ся.
 Сей Дурендалем так его затяв,
 Що руку геть від тіла відрубав.
 Вмер син, котрого так Марсіль любив,
 Барони всі, котрих туди привів;

Втікали всі, куди лише хто міг, —
 Далеко в слід Карло за ними біг.
 Цар просить, щоб ти поміч дав ему;
 Він дасть тобі Іспанію цілу.“
 Став Балігант важкі думки думати, —
 З журби він мало розуму не втратив.

ССІІ.

„Еміре“, каже бравий Кларіен,
 „Борба була у Ронсевалі вчера.
 Погиб Роланд, граф Олівер помер,
 Всі пери, що Карло їх так любив,
 Погибло й двацять тисяч Франків з ними.
 В борбі руки позбув ся цар Марсіль.
 Володар гнавсь за ними пару миль.
 Днесь лицар в тій землі вже не лишив ся
 Щоб не поляг ні в Ебрі не втопив ся.
 Стоять табором Франки здовж ріки.
 Не довго йти, — так близько нас вони;
 Слівце скажи, — не вернуть без біди.“
 А Балігант на него з горда глянув,
 Моторний став, зрадів, відвагу вчув
 І з крісла в мить на рівні ноги скочив:
 „Не гаятись, барони, нам!“ гукнув.
 „Лишіть чайки! На коні всі і в путь!
 Старий Карло не вимкнесь нам мабуть.
 Ми пімстимо царя Марсіля рани:
 Замість руки він голову дістане.“

ССІІІ.

І виїшли всі невірні з кораблів,
 Хто на коня, а хто на мула сів.
 Пойїхали: що ж їм осталося ще?
 Емір, що всюди всім перед веде,
 Гукнув на друга Гемалфіна: „Ти
 Пильнуй, щоб в купі всі війська були.“
 Сам на коня, на свого Бруна сів;
 З ним разом п'ять щось йїхало князів.
 Так йїхав він аж в Сарагоссу знову.

Там зсів з коня на сходи мармурові.
 Присішки там ему графи держали.
 Відтак пустивсь по сходах до палати.
 Цариця йде — біжить его витати
 І каже: „Доле-ж ти гірка моя
 На ганьбу, сором пана втрачу я.“
 Й до ніг ему припала. Він царицю
 Підвів. Смутні обоє йшли в світлицю.

CCIV.

Коли Марсіль побачив Баліганта,
 Сказав до двох іспанських Сараценів:
 „Візьміть мене під руки й посадіть!“
 А сам він взяв рукою рукавицю
 І каже: „Пане й царю мій, еміре,
 Я віддаю тобі ціле се царство,
 Всі ленна, почеси всі й Сарагоссу.
 Пронащій я, пропашій мій народ!“
 А Балігант: „І жаль міні тебе,
 І годі тут нам довше говорити,
 Бо знаю, що Карло на нас не жде:
 Дасш, — візьму від тебе рукавицю.“
 Він відвернув ся і заплакав з жалю
 І, вийшовши по сходах із палати,
 Сів на коня й помчавсь до свого війська.
 Тут на кони перед усім скрізь вів
 І скрізь ходив і всюди говорив:
 „Спішіть, бо Франк втікає вже домів!“

CCV.

Заблис над раном перший сонця світ.
 Король Карло збудивсь зі сну — не спить.
 А Гавриіл, котрого Бог зіслав,
 Рукою знак хреста на нім поклав.
 Володар вставши зброю з себе скинув.
 За ним цілий табор зробив так само.
 І кождий сів на коника й полинув
 Дорогами й широкими шляхами.
 У Ронсеваль, де бій відбувсь завзятий,
 Пойіхали оглянути всі страти.

CCVI.

Король Карло у Ронсевалі став,
 Побачив трушів, плакати почав,
 І каже Франкам: „Йдіть хиба поволи!
 Я наперед поїду сам вже полем;
 Сестрінка свого віднайти б я рад.
 Я в Ахен був підчас різдвяних свят.
 Хвалили ся там лицарі знатні,
 В якій борбі хто був, в якій війні.
 І чув я як Роланд тоді сказав:
 Що, слиб він на чужині так вмирав,
 То перевисшить всіх вазалів, перів;
 До ворогів звернувшись головою
 З побідою умре хоробрий в бою.“
 Вмовк цар. Як прутом кинути, не далі, —
 Під гору йїхав наперед вазалів.

CCVII.

Гей йїде цар шукаючи сестрінка, —
 Що квітів бачить в лузі, кожда квітка
 Закрашена баронів наших кровю.
 Цар з туги сліз повстримати не може.
 Прийїхав він під дві ялиці гожі, —
 На трьох стовпах Роландові удари,
 Сестрінок сам лежить на трав коверци;
 Не диво, що Карло вчув біль у серци!
 Він зсів з коня, бігнем біжить до него,
 Бере его, на руки піднімає —
 Гей, гей! І з туги сам над ним вліває.

CCVIII.

Та от прийшов король Карло до себе.
 Тоді князь Найм із графом Аселіном
 І Готфрід з братом Генриком з Анжу
 Взяли его й оперли о ялицю.
 І бачить цар, — лежить его сестрінок;
 Заплакав він по нім солодко так:
 „Най Бог спасе тебе Роланде-друже!

Завзятий бій почати чи скінчити,
 Ти поміж всіми лицар був єдиний.
 З тобою днесь моя могутність гине.
 Цар мліє, прямо втриматись не може.

ССІХ.

Король Карло прокинув ся з нетями;
 Держать его під руки три барони.
 І бачить він, — сестрінка труп лежить;
 Сам гарний, хоч і цвіт лица поблід,
 Запавші очі тьмою затягло.
 Сердечно, ревно затужив Карло:
 „Роланде-друже, най твою Бог душу
 В блаженних рай прийме на райські цвіти;
 По що тоді було в сей край ходити?
 День в день тебе оплакувати мушу.
 По славі днесь, по radoщах мойіх;
 Нікому вже піддержувати йїх.
 Я не знайду вже друга. Є рідня
 Ще в мене... Щож, тобі вже не рівня!“
 Руками він волосє рвати став;
 Сто тисяч Франків жаль великий вчули,
 Гей кождий тут заплакав, заривав!

ССХ.

„Роланде-друже, в Францію вернувши
 Я жити-му в Лаоні. З многих царств
 Чужі прийдуть в мою палату люде.
 Де граф Роланд? питати кождий буде.
 Що ж скажу я? В Іспанії поляг!
 Царетвоване моє лиш горем буде.
 Не буде дня без туги, сліз в очах...“

ССХІ.

„Роланде-друже, гарний мій молодче,
 Зайдуть в мою каплицю в Ахен люде
 Чужі, новин почути кождий схоче.
 Що за страшна, погубна буде ся:
 Поляг Роланд, що світ здобув цілїй!

Збунтують ся Саксонці всі як стій,
 Болгаре, Угри, — бунт повстане всюди:
 Збунтуєсь Рим, Апулія, Палермо,
 Народи Африки і Каліферну...
 Прибуде горя, мук міні прибуде.
 Хто поведе могучою рукою
 Війська мої? Ти все нас вів до бою —
 І згинув... Франціє солодка, ти
 В сиріцтві! Скорше б вмерти я волів!⁴
 І став він сиву бороду скубти,
 Волосє рвав руками з голови,
 А Франки мліли й падали долів.

ССХІІ.

„Най бог спасе тебе, Роланде-друже,
 Най днесь твою він душу в рай прийме!
 Хто вбив тебе, той нас осиротив.
 Дожив я горя! Вмерти б сам волів,
 Як щоб за мене мерли рідні всі.
 Коб дав так Бог, Марії син, міні,
 Щоб днесь ще, нім зайду в Сіверський вивіз,
 Моя душа покинула се тіло,
 Зійшлась з душами дорогих осіб,
 Щоб з ними враз мене сховали в гріб!“
 Цар плаче, білу бороду порвав.
 „Великий жаль в Карла!“ князь Найм сказав.

ССХІІІ.

„Мій царю!“ каже Готфрід із Анжу.
 „Не доводи до краю свого болю.
 Кажи всіх наших з поля позбирати,
 Котрих Іспанці повбивали в бою“
 Карло сказав лиш: „Дай же знак трубою!“

ССХІV.

Заграв у риг свій Готфрід із Анжу.
 На знак Карла всі Франки з коней всіли,
 Побитих другів своїх віднайшли
 І позносили всіх в одну могилу.

Епископи, ігумени, черці,
 Каноніки і всякі пан-отці
 Благословляють їх хрестом святим.
 Несе ся мірри й тіміау дим.
 А скоро всіх вже гарно обкадили,
 З парадю засинали могилу
 Й лишили. Щож осталоє більше їм?

CCXV.

Роланда, Олівера і Турпіна
 Володар каже набальсамувати.
 Казав при собі отворити трупів,
 Серця їх в шовк обвити і сховати
 У біломармурову домовину.
 А потім кожного барона тіло
 Велів піментом та вином мастити
 І гарно в шкіри з оленів зашити.
 А сам позвав Тедбальда й Гебуїна,
 Ще й графів двох Мілона та Отуна.
 На возах трупів каже везти їм,
 На гарних, критих шовком дорогим.

CCXVI.

Король Карло збирає ся в дорогу,
 Аж тут являють ся полки невірних.
 Посли два навпростець до него йдуть,
 На бій его в імя еміра звуть.
 „Гей не ялось втікати, гордий царю!
 Чи бачиш там, — се йде Балігант;
 З Арабії веде великі сили.
 Побачимо, чи будеш нині смілий.“
 Став бороду Карло скубти собі,
 Згадав всі горя-лиха, страти всі,
 Оглянув гордим оком всі війська
 Й грімким, могучим голосом сказав
 „До збруї Франки! Далі на коня!“

ССХVII.

І перший всіх оружить ся Карло.
 Вбрав живо кирас, привязав шолом
 І пречепив до боку Жуаеза,
 Котрий за блиск і з сонцем не міняв ся б
 Відтак до шийі щит припняв з Бітерну,
 Взяв спіс до рук, аж деревище трісло
 Й сів на вороного, на Тенседура, —
 Спіймав его на болотах Марвуни,
 Коли впав трупом Малпалін з Нарбонни.
 Острогами вколов коня й басує, —
 За ним війська всі в тисячних рядах,
 А Бог і папа римський на устах.

ССХVIII.

Зсідають скрізь по поли з коней Франки,
 Сто тисяч їх оружити ся стало.
 Все гарне в них, на що лиш оком кинь:
 Хороша зброя, скоропадний кінь.
 І знову всі на коні вміло сіли,
 Явить ся ворог, в бій підуть в тій хвили.
 Поверх шоломів мають хоругви.
 Коли Карло побачив ту красу,
 Позвав до себе зараз Йозерана
 З Провансії й Могунцького Анзельма:
 „На ті війська вже мож числити вельми!
 Трус той, хто з ними ще боятись може.
 Коли Араби лиш сюди прийдуть,
 Роланда смерть пімщу я ще мабуть.“
 Князь Найм додав: „І Бог нам допоможе.“

ССХIX.

Карло позвав Рабела й Гвінемана:
 „Панове, каже, заступіть на час
 Роланда й Олівера, прошу вас.
 Один з мечем, а другий з Оліфантом
 Най перед військом йіде на чолі, —
 Пятнайцять тисяч буде з вами Франків,
 Всі лицарі найкращі, молоді.

А других тільки вишлю в слід за ними
 Під проводом Лорана й Гебуїна.“
 Князь Найм у парі з графом Йозераном
 Виряжують полки у поле справно ;
 Де стрінуть ся з невірним, в бій пійдуть.

ССХХ.

На перші два полки зложились Франки.
 За ними йде у поле третій полк, —
 В тім полку вже були одні Баварці, —
 Пятнацять тисяч лицарів було.
 В важкій борбі не бракне їх ніколи.
 Тай кращих вже над них не знав Карло,
 Крім Франків, що й Баварців побороли.
 Їх поведе могучий граф Ожер.
 Завзятих має лицарів тепер.

ССХХІ.

Є три полки в володаря Карла, —
 Князь Найм четвертий виряжає в поле :
 Самі знатні хоробрістю барони,
 Моторні Аллеманії сини.
 Їх всіх було, як кажуть, тисяч дваццять.
 Хороша збуря в них і коні добрі :
 Хоча-б по смерть, у бій пійдуть хоробрі.
 Князь Трацький Герман вести їх обравсь.
 Він скорше вмер би, як в борбі злякавсь.

ССХХІІ.

Князь Найм у парі з графом Йозераном
 З Нормандців пятий полк зложили гарно,
 Як кажуть Франки: дваццять тисяч їх.
 Шпаркі в них коні, гарна збуря в них.
 На смерть пійти готові всі, як треба ;
 Таких завзятих вже й нема під небом.
 Старенький Ришард поведе їх сам.
 Робота буде спісам і рукам.

ССХХІІІ.

На шестий полк зложили ся Бретонці,
 Всіх трийцять тисяч лицарів було.
 По лицарськи вони на конях йдуть
 Під лісом спісів, лісом хоругов.
 Се ленники могучого Отуна,
 Що вислав з ними графа Невелуна.
 Маркіз Отун з Тедбалдом з Реймс як стій
 „Хиба веди вже й наших разом в бій.“

ССХХІV.

Вже шість полків Карло Великий має;
 Князь Найм у поле семий виражає,
 Шле сорок тисяч лицарів хоробрих
 З Оверньської землі і з Пуату.
 Всі в гарній збруї, всі на конях добрих,
 В долині враз зібрались під скалою.
 Карло благословляє їх рукою.
 Тих поведуть Годзвельм та Йозеран.

ССХХV.

Полк осьмий в поле вирядив князь Найм,
 Полк лицарів фрізійських та фламандських.
 Було звиш сорок тисяч люда в нім.
 Де лиш побють ся, там вони при тім.
 І каже цар: „Ті зроблять в мене службу.
 Гамон з Галісії з Рембалтом в парі
 По лицарськи полк осьмий поведуть.“

ССХХVІ.

Князь Найм у парі з графом Йозераном
 Девятий полк хоробрих виражають,
 Бургундських лицарів та Лотарингів;
 Тих пятьдесять щось тисячів було.
 На голові шолом, на груди кирас,
 В руках тревале копе й спіє короткий.
 Коб лиш прийшли сюди Араби певно,
 То-ж то в борбі вдаряти будуть ревно!
 Йїх поведе Аргонський князь Тьеррі.

ССХХVII.

Десятий полк — то з Франції барони,
 Найкращих в бою лицарів сто тисяч.
 У всіх вид пишний, смілива постава,
 Волосе сиве й борода білява.
 Всі в панцирах і кирасах подвійних,
 Всі при мечах французьких та іспанських.
 Щити у них мальовані, чудові, —
 На коні сіли, до борби готові.
 Карло при них. Всі „Монжуа“ кричать.
 Петра святого фану Оріфлам
 Несе Готфрід з Анжу. „Romaine“ вона
 Звалась; тепер прозвали „Монжуа“.

ССХХVIII.

Король Карло Великий зсів з коня
 І на зелені трави ниць упав;
 Лицем до сходу сонця обернувшись,
 Він так сердечно-щиро молить Бога:
 „Днесь заступи мене, правдивий батьку,
 Ти що пророка Йону спас від смерти,
 Ти що царя Нініви зберегав,
 Що Данііла лвам не дав роздерти,
 З котрими він у ямі пробував,
 Що трьох молодців спас в горячій грани,—
 Зверни любов свою й на мене, пане!
 Будь ласкав нині, дай мені пімститись
 За смерть сестрінка мого, за Роланда!“

ССХХIX.

Король скінчив молитву, знявся на ноги,
 Могучий знак хреста поклав на собі
 І сів на скоропадного коня.
 Присішки Найм і Йозеран держали.
 Відтак взяв щит і остре копе з стали.
 Постава гарна й на кони він сміло
 Сидить, — вид ясний, благородне тіло.
 Він в чвал пустив ся. Перед ним, за ним
 Скрізь труби грають гомоном дзвінким.

Та краще всіх голосить Оліфант, —
Всі Франки плачуть, тужать: вмер Роланд.

ССХХХ.

Володар гордо йде на кони,
А борода єго весь панцир вкрила.
Що робить він, те й роблять Франки всі.
По тім пізнати мож, що є їх сила.
Минають гори й скал шпилі високі,
Вузкі яри та долини глибокі,
Минули вивіз, край пісків, ялиць,
Зблизились до Іспанії границь
І в чистім поли на спочинок стали.
Вернулась Балігантова сторожа.
Один посол сирійський каже так:
„Я бачив гордого царя Карла.
Відважних має лицарів! — Пора
Оружити ся; без борби не буде.“
„Се в мене лицар!“ каже Балігант.
„Заграй же в ріг, щоб всі почувли люде!“

ССХХХІ.

Озвались бубни по цілім таборі, —
Роги і труби голосно заграли.
Невірні з коней всіли й зброю брали;
Не залишив оружитись ємір:
Надяг на себе дамасценський панцир,
Шолом у злоті й дорогім каміню,
До боку меч припняв, котрому імя
З бути дав пишне: звав єго на звір
Карлового меча, бо й чув про него.
Се імя гаслом стало у борбі,
Єго все військо тямило собі.
До шиї щит припняв ємір широкий:
В нім галка злота, беріг кришталовий
А всі стяжки хороші, пурпурові.
До рук взяв копе прозване Малтетом, —
Там деревище як дубчак здоровий
Єго веліза не підніс би й мул.

І на коня сів Балігант. Маркул,
 Що із за моря був, держав прієшкі.
 Мав Балігант кріпкі, могучі ноги.
 Гладкі литки, м'ясисті й стан широкий;
 Мав груди міцну, хорошую і ніжну,
 Широкі плечі й дуже ясний вид.
 І горді очі й кучерявий волос,
 Що білий був як серед літа цвіт.
 В борбі нераз вже пробував ся він.
 Коб він ще, Боже, був христіянин!
 Вколов коня, аж ясна бризла кров
 І душком скочив через рів емір, —
 А мав рівчак той стіп щось сорок в шир.
 „Сеї оборонить край!“ кричать невірні.
 „Не буде Франка, щоб з житем втік з бою;
 Де б він не був, там ляже головою.
 Дурний Карло, що доси ще не втік.“

ССXXXII.

Емір цілком на лицаря похожий.
 Вся борода его як цвіт той гожий;
 В своїм законі вчений він як слід,
 А в бою теж завзятий, смілий він.
 Малпрім також хоробрий вдав ся син,
 Великий був, міцний як батько й дід.
 „То йдѣмож, пане!“ каже до вітця.
 „Я страх цікавий бачити Карла.“
 „Бо й лицар — каже Балігант — він дійсний.
 Великої діждав ся слави в пісни.
 Однак Роланд, его сестрінок, змер;
 Не зможе він опертись нам тепер.“

ССXXXIII.

„Мій гарний сину,“ каже Балігант.
 „Поляг у бою вчера граф Роланд,
 Поляг могучий лицар Олівер,
 Пегибли пери всі, Карла любимці
 І Франків двацять тисяч. Я тепер
 За прочих всіх не дав би й рукавиці:

Володар сам прибуде певно з військом.
 Сю вість приніс мені посол сирійський.
 В Карла великих десять є полків.
 Могучий лицар грає в Оліфант —
 Дзвінкою грою скликує він другів —
 І йде перший на чолі всіх військ,
 А з ним п'ятнайцять тисяч Франків йде,
 Молодців — цар зове їх діточками.
 А других тільки йде в слід за ним:
 Вдаряють міцно всі вони мечами.
 „Я перший вдарю днесь,“ сказав Малпрім.

CCXXXIV.

„Мій гарний сину“, каже Балігант.
 „Я зроблю все, чого бажаєш ти.
 В бій з Франками, хоч зараз, можна йти.
 Возьми царя Литовців Дапаморта
 З собою й перського царя Торлея.
 Лиш тій буті великій мата дай,
 Я дам тобі землі своєї пай
 Від Херіанту аж по Вал-Маркі.“
 А той: „Мій пане, дякую тобі!“
 Він приступив і взяв від него дар.
 Держав сю землю доси цар Флюріт,
 Та більше він єї вже не уздрить,
 Не зробить ленником єго емір.

CCXXXV.

Емір пустивсь оглянути війська, —
 За ним єго відважний, гордий син.
 Ще й два царі, Торлей і Дапаморт.
 Складалось військо з трийцяти дружин
 Найхоробрійших лицарів-борців.
 Найменчий полк сто тисяч їх числив.
 Дружина перша з Бутентрот була,
 З Мікенів друга в слід за нею йшла
 З великими лобами. В тій дружині
 Всі мали щіть поздовж хребтів як свині.
 З Блос та Кублєс була дружина третя

А з Брун і Есклавоз була четверта;
 За ними пята йшла з Сорбрес та Сорс
 І шеста з гір Арменії та Морс.
 Дружина сема вийшла з Єрихону;
 З над Нігру осьма вийшла, з Грос девята,
 В кінці з Балідської землі десята.
 Де ті прийдуть, там вже добра не ждати.
 Емір душею всею в Магомета
 Хоробрости собі й відваги молить:
 „Карло французький мов шалений гонить!
 Коли не вступить ся, я в бій піду;
 Не мати ме на голові корони.“

ССХХХVІ.

І знов нових полків зложили десять.
 У першім йшли погані Канелійці, —
 Прибули прямо з Вал-Фуіт вони, —
 У другім Турки, в третім Перси йшли.
 Четвертий полк складавсь з самих Пінсенів,
 Полк пятий з жителів Солтра й Аверзи,
 Полк шестий з Ормалейців та Девійців,
 А семий з Самуілових підданих.
 Полк з Брусси осьмий, з Десклавер девятий,
 З пустині Оціавту був десятий.
 Народ сей Бога нашого не знає;
 Таких ледви побачить хто гільтайів.
 На кождім шкіра як тверде зелізо.
 Шолом та панцир злишні в них. Завзятий
 Народ в борбі й великі горлоризи.

ССХХХVІІ

Ще десять вирядив полків емір.
 Тут перший був Жаянтів полк з Малперзи.
 Полк Гунів другий був, а Угрів третій,
 З широкої Балдізи був четвертий.
 За тими йшли полк пятий з Вал-Пенузи,
 Хоробрий шестий полк людей з Марузи
 І семий з Астрімонії та Левзи.
 З Аргілли осьмий був, з Кларбон девятий,

А з Фронди полк бородачів десятий.
 Народ сей Бога не любив ніколи,
 Про се й французька каже літопись.
 Загнали труби всі й війська могучі
 По лицарськи на конях понеслись

CCXXXVIII.

Емір хоробрий вдав ся чоловік.
 Крім смока свого вивісити каже
 Він Магомета й Тервагана фани
 На образі й Аполлін був поганий.
 А Канелійці з коней вколо них
 Таку голосять проповідь до всіх:
 „Той, хто в богів бажає оборони,
 Най молить їх, най щиро бє поклони!“
 Поганці очи й голови долів
 Схилили всі й шоломи всі схилили.
 А Франки: „Смерть чекає вас, драбів!
 Для всіх вас вже заглади дні зближились.
 Най Бог Карла в опіці має днесь;
 Най в імя боже ся борба почнесь!“

CCXXXIX.

Емір до діла мудро братись вмів.
 Він сина зве й дванайцятьох царів:
 „Пани барони, йїдьте ви вперед
 І разом всі війська мої ведіть.
 Собі я три полки найкращі лишу:
 Один Турецький, другий Ормалейський,
 А третій полк Жаянтівський-Малперський.
 Візьму я ще і полк із Оціанту, —
 Пійде зі мною на Карла й на Франків.
 Коли Карло зі мною схоче битись
 Я голову єму з карку здійму, —
 Не буде права кращого єму!“

CCXL.

Війська великі йдуть, полки стрійні.
 Кругом нема долини ні гори,

Дерев ні ліса, де-б укритись можна;
 Все гарно видко тут на рівнині.
 „Невірні люде“, каже Балігант,
 „Пора у бій вже йти!“ Воєнний стяг
 Взяв Амбуар, — держить его в руках.
 Невірне військо „Преціоз*)“ кричало,
 А Франки кажуть: „Лихо-б вас напало!
 І грімко скрізь лунає: „Монжуа!“
 Король Карло заграє в труби.
 Найголоснійше грає Оліфант.
 Невірні кажуть: „Гарні й там війська!
 Завзята буде ся борба й важка!“

CCXLI.

В широких поли довга рівнина.
 Горять брилянтом-золотом шоломи,
 Блищать щити і панцирі з Дамаску,
 Блищать скрізь копя й повівають фани,
 А труби грають голосом дзвінким,
 Та найсильнійша в Оліфанта гра.
 Емір зве свого брата Канабея,
 Котрий, царем у Флоредані бувши,
 Держав всю землю аж по Вал-Севре,
 Й показує ему полки Карлові.
 „Се Франці, бач, славної бута!
 Як гордо йде на кони сам цар,
 Оттой послідний між бородачами,
 Що бородами панцирі закрили,
 А кожда біла, наче сніг той білий.
 Хват кождий з них до спіса чи меча.
 Важка і довга жде нас днесь борба,
 Борба, якої ще ніхто й не бачив.“
 Як прут рукою кинути, так боком
 По при війська верхи конем він йде
 І загірає кожного словами:
 „Дивіть, я перший йду перед вами.“

*) Преціоз — ст. фр. précieuse (нов. фр. précieuses) — дорогоцінний; тут назва емірового меча.

Помахуючи копя деревищем,
Він до Карла прицілює ся вістрем

CCXLII.

Коли Карло Великий вздрів еміра,
Побачив смока, стяги, хоругви
Й̇ таку арабських військ велику силу,
Що поле все вона собою вкрила
Крім того кусня, де володар став, —
Могучо цар французький закричав:
„Вазали вірві, Франції барони!
Так много бойів виграли ви в поли,—
Дивіть на трусів, зрадників оттих!
Вся віра й̇їх не варта і денара.
Богато військ, — та що за користь з них?
Хто хоче й̇ти, най коло мене горнесь.“
І він коня острогами вколов.
Кінь Тенсендур зробив чотири скоки.
А Франки кажуть: „Се хоробрий цар!
Й̇їдь, царю, й̇їдь, з тобою й̇їдуть всі.“

CCXLIII.

Був ясний день, світило ясно сонце.
Війська хороші рушили полками.
Й̇ чоло в чоло з собою вже зійшлись.
Граф Гвінеман з Рабелом графом в парі
Враз бистрим коням поводи звільнили;
Вдаряючи острогами що сили
Враз острі копя в гору підняли.

CCXLIV.

Неустрашимий лицар граф Рабел
Вколов коня острогами зі золота
Й̇ на перського царя Торлея вдарив.
Удару щит не видержав. Крізь панцир
У серце вїїлось вістрем золоте копє.
Торлей впав трупом на низенький корч,
А Франки кажуть: „Се вже божа поміч!
Карло наш в праві; стіймо-ж всі за ним!“

CCXLV.

На короля Литовського наваживсь
 Граф Гвінеман. Розбив цвітистий щит,
 На прах розбив на нім сталевий панцир
 І хоруговку кровю закрасив.
 Цар трупом впав, — хоч смій ся тут, хоч плач.
 По тім ударі кажуть Франки так :
 „Пани барони, бийте, не ліпуйте!
 Перед невірним наш Карло є в праві!
 Найліпше се розсуджує наш Бог!“

CCXLVI

На білого коня усів Малпрім
 І кинув ся на військ французьких лави.
 Скрізь розсіває він важкі удари, —
 За трупом труп валить ся перед ним.
 І знову перший тут емір кричить :
 „Барони, довго годував я вас.
 Двіть, мій син пустивсь Карла стрічати.
 З баронами справляєсь копом в мить.
 Нема вазала кращого вже в нас!
 Ёму ви спісом острим допоможіть!“
 В перед усі невірні подались.
 Важкі удари смерти сіють скрізь.
 Страшний, погубний бій лютує всюди,
 Якого довго не було й не буде.

CCXLVII.

Війська могуті всі й полки відважні
 Зійшли ся разом у борбі поважній.
 Падуть в невірних рук міцні удари,
 І що тут, Боже, спісів наламали!
 Скрізь панцирі й порубані щити
 Лежать на цвітом вкрашевій землі,
 Лежать на ніжних трав зеленім шовку.
 Емір озвав ся так до свого роду:
 „Вбивайте без пощади християн!“
 Горячий бій важкий триває довго.

Ще не було й не буде вже такого
Кінець борбі тій зробить смерть одна.

CCXLVIII.

Емір промовив так до свого війська :
„Рубайте днесь, — на теж прийшли сюди.
Я дам вам гарних, любих жіночок,
Землею й ленном кожного відзначу.“
„Гараад“, озвали ся невірних хмари
Й поспали ся скрізь важкі удари.
Заблигло більше тисяча мечів
І закипів завзятий бій, кровавий.
Тут бачив би борбу, хто-б лиш хотів.

CCXLIX.

Король Карло Великий каже Франкам :
„Я вас люблю й числю на вас, барони.
За мене ви нераз ішли до бою,
Чимало ви й царів взяли в неволю.
Я вам повинен вивдячитись щиро
Землею й леннами, душею й тілом.
Піметіть своїх братів, синів-нащадків,
Що в Ронсевалі вчера полягли !
За нами правда, — най вам звісно стане.“
А Франки всі : „Ти правду кажеш, пане.“
І мав він дваїцять тисяч там таких,
Що мов один всі словом прирекли
Хоча-б на явну смерть пійти в потребі.
Спіс в руки брав, хто жив лише хто міг,
В борбі мечами жваво сікли всі.
Кровавий, довгий бій настав для всіх.

CCL.

Несе ся полем на кони Малпрім,
Богато страт наносить Франкам він.
Князь Найм на него глянув лиш завзято
Й по лицарськи пустивсь его стрічати.
Від щита конем верхній край відбив
І всі пряжки від панцира віддер ;

В бік спіє по жовту хоруговку вбив, —
На сім сот трупів впав Малпрім і вмєр.

CCLI.

Цар Канабей, еміра рідний брат,
Вколов мерщій острогами коня,
Добув меча, — з кришталю ручку мав, —
І по шоломі ним рубнўв князя.
Так вдарив, що шолом на двоє тріс,
Що остре вістре пять пряхок розсікло.
Ні за денара не поміг візір,
Бо й тіла вже мечем досяг емір,
А часть візіра аж на землю впала.
По тім ударі втратив Найм притомність;
Було-б по нім, коли-б не божа поміч.
Він лиш коня за шию обіймив.
Коли-б невірний вдарив був ще раз,
Погиб би лицар добрий. Та наспів
Цар Франції Карло на поміч в час.

CCLII

Князь Найм був сильно ражений ударом.
Невірний в друге вдарити вже мав.
„Гинь драбе!“ тут Карло єму сказав
І кріпко так почаствував єго,
Що щит пробив, — а вимірив у груди, —
І відорвав від панцира візір.
Він трупом впав, лишив пусте сідло.

CCLIII.

Гей зажуривсь король Карло Великий,
Коли уздрів глибокі Найма рани, —
Ллєсь кров червона на зелені трави...
І радить так єму володар правий:
„Йїдь ти зі мною разом, гарний пане!
Підлець погіб і більше вже не встане.
Загнав єму я остре копе в тіло.“
Князь Найм промовив: „Вірю, пане, вірю.

Коб лиш прожити, вивдячусь тобі.“
 І йшли в любови разом та дружбі, —
 За ними-ж дваїцять тисяч Франків можних
 Рубати, битись добре вміє кождий.

CCLIV.

Пустивсь емір верхи конем по полі
 І кинув ся на графа Гвінемана.
 Він проти серця в ясний вдарив щит,
 Повідривав від панцира пряжки
 І ребра два вломив ему у боці;
 Граф трупом впав із борзого коня.
 Убив емір Лоранта й Гебуїна
 Й старого Ришарда, царя Нормандців.
 Знов „Преціоз!“ кричать-ревуть поганці.
 „Вдаряйте під опікою еміра!“

CCLV.

Хто б тут Арабських лицарів був бачив,
 Борців з Аргілли, з Оціанту й Басків,
 Той бачив би, як косями вдаряли.
 Та Франки теж втікати не гадали.
 Одних і других мерло тут досить
 Завзятий бій до вечера кипить.
 Богато страт вже мали Франки днесь,
 Ще більше горя визнати прийдесь.

CCLVI.

Араби й Франки бють ся без утоми.
 Той ломить спис, той ясне копе ломить.
 Хто-б ті щити поламани був бачив,
 І брязк чув ясних панцирів зі стали
 Й важкі мечів удари по шоломі,
 Хто-б бачив, як долів валились коні,
 Як з коней військо падало долів
 Як на земли що крок то лицар млів,—
 Хто-б все те бачив був і все те чув,
 По вік нещастя б того не забув.
 Емір Аполліна на поміч зве,

Зве Магомета й Тервагана кличе:
 „Я ж вірно вам служив, боги мої,
 Все образи вам ставив золоті.“
 В тім друг его надходить Гемалфін,
 Емірови несе злі вісти він:
 „Біда, говорить, пане Баліганте,
 Ти сина свого днесь Малпріма стратив;
 А Канабей твій брат поляг при нім.
 Се Франкам двом вдало ся їх убити.
 Один з тих Франків був володар, бачу.
 Він лицарську, відважну має вдачу,
 А борода его як майські цвіги.“
 Долів шолом склонив емір похмурій,
 Склонив лице, прибравши вид понурій.
 Він вмерти б рад, щоб збутись туги й горя.
 Він кличе ще Жанглея із-за моря.

CCLVII.

Емір сказав: „Жанглею, друже мій,
 Вдавсь мудрий ти й великий розум твій,
 Охотно слухав я твоєї ради.
 Як думаєш: чи Франки, чи Араби?
 Чия побіда буде в полі днесь?“
 А той сказав: „Ти, Баліганте, впреш.
 В своїх богів ти не знайдеш зашити.
 Карло бутний, а Франки вміють бити.
 Я ще не бачив лицарів таких.
 Скликай своїх баронів з Оціанту,
 Скликай Арабів, Турків та Жаянтів, —
 Хто-б там не був, мерщій втікай від них!“

CCLVIII.

Емір пускає бороду на груди,
 Пускає білу як терновий цвіт;
 З нічим не криєсь, най що хоче буде,
 Бере до уст своїх могучий риг,
 І грає дзвінко, щоб всі Франки вчули.
 З всіх піль відразу всі війська прибули.
 Війська з Аргілли брешуть наче пси,

А з Оціанту мов ссли ревлі.
 Ще раз шалено кипулись на Франків
 І в найгустіших лавах розбрили ся.
 За сей лиш раз лягло їх тут сім тисяч.

CCLIX.

Не слабодух був граф Ожер. У панцир
 Ніколи ліпший не вбиравсь вазал.
 Коли уздрів розбиті лави Франків,
 Позвав Аргонського князя Тьеррі
 І Готфріда з Анжу і Йозерана
 І гордо так промовив до Карла:
 „Дивись, як бють твоїх людей невірні!
 Не дай тобі носить корону Бог,
 Поки не змиєш кровю тої ганьби!“
 Ніхто на те і словом не озвався;
 Острогами коня лиш вдарив кождий:
 Де тільки стрів ся, йшов з невірним в бій.

CCLX.

Могучо бєсь король Карло Великий,
 Завзято теж князь Найм і граф Ожер;
 Не вле й хорунжий Готфрід із Анжу,
 Однак Ожер найхоробрійше бив ся.
 Вколов коня і поводи звільнивши
 Пустивсь до того, що зі смоком був
 І вдарив так, що повалив на місци
 Невірного і королівський знак.
 Коли емір побачив, що хорунжий
 На землю внав зі стягом Магомета,
 Єму тепер по трохи ясно стало,
 Що не за ним, а за Карлом тут право.
 У ростіч всі Араби йдуть сотками
 І каже так володар: „Гей барони,
 Скажіть, чи мати му я поміч, пробі?“
 А Франки: „Так тобі питати годі.
 Той зрадник, хто-б не бив ся до загиңу.“

CCLXI.

Минає день і вечір йде поволи.
 Невірні бють ся з Франками у полі.
 На лицарів двох військо все глядить
 На тямці гасло в кожного лежить.
 Емір кричить все „Преціоз“. В Карла
 Було преславне гасло „Монжуа“.
 По голосах пізнали ся двінокх
 І в мить один до другого прибіг.
 І вже упали два важкі удари;
 Два копя в круглі два щити понали.
 З щитів широкі спали обручі
 Й від панцирів пряжки відпали всі,
 Однак до тіла копя не дістались.
 Порвавсь ремінь, і зсунулось сідло:
 На землю впав емір і впав Карло.
 Та в мить оба на ноги позривались,
 Мечів добули сміливо оба:
 Тоді хіба скінчить ся та борба,
 Аж труном хтось на землю повалить ся.

CCLXII.

Хоробрий лицар був Карло французький,
 Емір також не знав, що боязнь страх.
 В обох мечі обняжені в руках;
 В щити оба ударили могучо.
 Ремінь розсікли й дерево подвійне,
 Аж цвяхи з него випали й галки.
 По панцирах ударили вони,
 Аж із шоломів яєних іскри блисли.
 Тоді хіба скінчить ся вже той бій,
 Аж хтось з них двох пізнасть нерозум свій.

CCLXIII.

„Подумай, Карле, лиш“, озвався емір.
 „І зваж, який я маю жаль до тебе.
 О скільки знаю, вбив ти мого сина
 Й безправно край міні забрати хочеш.

Піддай ся краще і приймай від мене
 Все в ленні відси аж по Оріент.“
 „Тай сором був би се!“ сказав Карло.
 „Не для невірних в мене мир-любов.
 Прийми закон наш божий, охрестись,
 Тоді й тебе любити я готов.
 Вселенної цареви покорись!“
 А Балігант: „Дурне на думці в тебе“.
 І знов мечами вдарили на себе.

CCLXIV.

Емір хоробрий вельми був. Як вдарив
 Карла мечем він по шолома стали,
 Розбив шолом на прах на голові,
 Аж меч сховався у кучері густі
 І на долоню шкіри з лоба здер:
 На нім відкрилась гола кість тепер.
 Карло схитнув ся, мало що не впав,
 Та Бог Карлови вмерти ще не дав
 При нім явив ся Гавриїл у бою.
 „Великий царю, — каже, — що з тобою?“

CCLXV.

Коли Карло вчув ангельські слова,
 Він смерти вже ні дрібки не боявся.
 Ёму вернула ся притомність, сила.
 Мечем французьким вдарив він еміра.
 Розбив шолом, що аж горів камінем,
 І лоб розтяв, аж мозок виплив весь,
 Лице по білу бороду розтяв, —
 Еміра труп на землю зараз впав,
 І знову дзвінко „Монжуа“ несесь.
 Вчув гасло се князь Найм, — коня привів.
 Король Карло на Тенсендура сів.
 Невірні втікли; сталась воля божа.
 Знайшов тут кождий Франк, чого хотів.

CCLXVI.

Невірні втікли; божа воля в тім.
 Карло за ними гнав ся, Франки з ним.

І каже цар: „Днесь горе все пімстить,
 Всі серця свого муки присмирить,
 Бо нині, бачу, плакали ви рано.“
 А Франки кажуть: „Пімсти тра нам, пане.“
 З всіх сил мечем рубав тут кождий, сік.
 З невірних мало хто живий утік.

CCLXVII.

Велика спека, порохи встають.
 Невірі втікли; Франки далі йдуть,
 Женуть за ними аж до Сарагосси.
 На верх вежі виходить Брамімунда,
 А з нею всі каноніки й весь клир
 Поганих, Богови противних вір.
 Тонаур в них не було й нема уставів.
 Побачивши покованих Арабів,
 Кричить цариця: „Магомете милий!
 Мій царю любий, Франки нас побили.
 Поляг на сором-ганьбу наш емір.“
 Се вчувши до стіни звернувся Марсіль,
 Заплакав, — вид его покрило смутком, —
 І з болю згинув. Грішну душу хутко
 Поніс нечистий в пекло як свою.

CCLXVIII.

Все що не втікло, трупом полягло.
 Побіду славному мав король Карло;
 Казав розбити Сарагосси брами, —
 Знав, що ніхто противитись не стане.
 Розбивши, з військом всім війшов у город
 І тут насильно на ніч став табором.
 Сивобородий цар удався завзятий.
 Казав цариці вежі всі віддати,
 Веж менших пятьдесять, великих десять.
 З ким поміч божа, тому все веде ся.

CCLXIX.

Скінчив ся день, настала темна ніч,
 Та місяць ясний був, палали зорі.

Карло володар Сарагоссу взяв
 І тисяч Франків вислав, щоб ходили
 По всіх мошеях і по всіх домах
 З сокирою і мологом в руках:
 Всі статуї божків вони звалили
 Цар в Бога вірить, Богу й служить він;
 Він каже всім єпископам своїм
 Святити воду й всіх поган хрестити.
 А кожного, що опиравсь тоді,
 Вбивав Карло й палив его в огні.
 Одного дня хрестилось їх сто тисяч.
 Одна осталась без хресту цариця.
 Вона в солодку Францію піjde
 І по добру всім правдам там навчить ся.

CCLXX.

Скінчилась ніч і ясний день настав.
 Карло залогу в вежах полишав:
 Хоробрих тисяч лицарів Карлову
 В тім городі сповняти має волю.
 На знак Карла збираєсь військо в путь
 З царицею, котру в полон ведуть.
 Не дав зробити кривди їй Карло.
 Днесь і вертати вєсело було.
 Минувши жваво, весело Нарбонну,
 В Бордо приходять, кріпость оборонну.
 Тут в дарі Северинові святому
 Цар дав Роландів ріг мангунів повен.
 Стрічали там его прочане всі.
 Відтак сів цар на скорі кораблі
 Й Жірондою зестрінка віз до Блеф,
 Сестрінка свого й друга Олівера
 Й хороброго, розумного Турпіна.
 Відтак зложив їх в гарні труни білі;
 Лишили Франки їх в оніці Бога
 Й черців і далі йдуть — важка дорога.
 Перед палатою з коня він скочив;
 З палати зараз розіслав послів,
 Щоб скликували в Ахен всіх суддів:

Всіх Німців, Сасів, Фрізів та Баварців,
 Бретонців, Лотарингів і Нормандців,
 Народ з Бургундії та Пуату.
 Всі наймудрійші Франки будуть тут;
 Над Ганелоном буде в Ахен суд.

CCLXXI.

Вернув ся вже з Іспанії володар
 В найкращий город Франків Аквісгран.
 Ось і в палаті він, іде в світлицю.
 Хороша Альда йде ему на стрічу
 И царя питає: „Де-ж є граф Роланд,
 Що присягавсь мене за жінку взяти?“
 Карло за горем світа вже не бачить;
 Він бороду рве білу й гірко плаче:
 „Сестричко любя, не питай, бо згинув.
 Я дам тобі ще кращого в заміну;
 Се Людвік*), син мій, — ліпшого не маю.
 Колись царем він буде ще в тім краю.“
 І каже Альда: „Дивні се слова!
 Не дай се Бог ні ангели тепер,
 Що б я жила, коли Роланд помер!“
 Поблідла вся і впала нежива
 Перед Карлом. Най Бог простить єї!
 Заплакали у тузі Франки всі.

CCLXXII.

Знайшла хороша Альда свій кінець.
 Король гадав ще, що вона зомліла.
 Він побиваєсь, тужить, плачуть очи;
 В обійми взяв єї, підняти хоче,
 Однак на плечі впала голова.
 Побачив цар, що Альда нежива.
 Він подає сю вість пяти графиням;
 Ті віддали небіжку монахиням,
 Що стерегли єї всю ніч до дня,

---

*) Про се, що в Карла були ще два другі сини, пісня не згадує.

А потім під престолом поховали.
Гей пишний похорон Карло їй справив!

CCLXXIII.

Карло вернув ся вже до Аквісграну.
Там під палатою серед майдану
В кайданах зрадник Ганелон стоїть.
Кати єго привязують до стовпа,
Ремінем вяжуть зрадникови руки,
Січуть різками, палицями бють.
На ліпше він не заслужив мабуть.
Він суду жде й терпить великі муки.

CCLXXIV.

Ось що говорить давня літопись :
Карло скликав людей зі всіх країн.
В каплицю в Ахен всі вони зішлись,
В святочний день Сільвестрів се було.
Великий празник справивши, Карло
Розпочинає судову нараду,
Як покарати Ганелона зраду
Й велить привести перед суд єго.

CCLXXV.

„Пани барони“, каже цар Карло,
„По справедливости судіть єго!
Зі мною він в Іспанію ходив
І двацять тисяч Франків погубив.
Не бачити вже вам сестрінка мого,
Ні Олівера лицаря знатного.
За гріш продав мойїх всіх перів він.“
А той на те: „Підлець лиш крив ся б з тим.
Він зрадою привів мене в біду.
За те я смерть зорудував єму,
Однак про зраду я й не думав тамки.“
„Побачимо, кажи!“ озвались Франки.

CCLXXVI.

Граф Ганелон перед Карлом став сміло.
 З лица він гарний вдав ся, гордий тілом.
 Колиб не зрадник, тоб то був барон!
 І дивить ся на Франків Ганелон,
 На всіх суддів своїх, на свояків
 І так могучим голосом повів:
 „Послухайте, пани барони, пробі!
 Володар все держав мене при собі.
 Я вірно, щиро все служив ему.
 Роланд мене ненавидів. Тому
 Й задумав горе, смерть міні знайти,
 Казав послом у Сарагоссу йти.
 Тоді лиш розум мій мене зберіг.
 Роланда з Олівером слушно міг
 Я зрадити і другів всіх єго.
 Про се барони чули й чув Карло.
 Я лиш пімстивсь не думавши про зраду.“
 А Франки кажуть: „Починаймо раду!“

CCLXXVII.

Граф Ганелон, побачивши, що суд
 Почав ся, всю рідню збирає тут.
 Був там один поважаний усіма
 З Соренси-замку, Пінабель на імя.
 Був він вимовою своєю славний
 І лицар добрий, в подинку вправний.

CCLXXVIII.

„Тобі лиш вірю“, каже Ганелон.
 „Спаси мене від засуду і смерти!“
 А Пінабель: „На волі зараз будеш.
 Хто з Франків тут на смерть тебе засудить?
 Коб лиш володар бій назначив нам,
 Меч не завдасть брехні мойім словам.“
 Граф Ганелон припав ему до ніг.

CCLXXIX.

Зійшлись на раду Франки і Нормандці,
 Баварці, Німці, Саси й Аллеманці.
 Був з Пуату й Овернії народ.
 При Пінабелі мов води у рот
 Набрали: „Треба, шепчуть, уступити,
 Лишити суд і короля просити,
 Щоб Ганелона увільнив. Він буде
 Ёму служити вірно, без облуди.
 Роланда не побачите, він вмер.
 Не вернесь він за злото нам тепер.
 Хиба-б шалений тут за него бив ся.“
 І всякий вже пристав на те, згодив ся,
 Та не згодивсь брат Готфріда Тьеррі.

CCLXXX.

Вернули ся до короля барони
 І кажуть: „Пане, просимо покірно,
 Пусти на волю графа Ганелона!
 Він рад тобі служити щиро й вірно.
 Даруй жите ёму, — він лицар добрий.
 Роланд умер, не вернесь вже хоробрий,
 Ні за що вже не купимо ёго“
 „Ви зрадники!“ розсердив ся Карло.

CCLXXXI.

Коли Карло уздрів, що всі лишили
 Ёго, він став смутний, чоло в низ хилить..
 В тім смутку він нещасним зве себе.
 Аж ось і лицарський Тьеррі іде,
 Брат Готфріда, князя з Анжу. Постава
 Ёго струнка, хистка і величава,
 Волосє чорне, цвіт лица брунатний,
 Сам ні малий ні за високий — вдатний.
 Він так промовив чемними словами:
 „Чогож ти журиш ся, мій гарний пане?
 Я ж вірно, знаєш, все служив тобі.
 Я предків ради стану й днесь в борбі.
 Граф Ганелон, щó-б там Роланд і винен,

Твою повнити службу був повинен ;
 Та він гільтай тебе й Роланда зрадив
 І зрадивши в біду тебе впровадив.
 Я раджу, щоб повісити его
 Як зрадника за скверне зради діло
 І псам на поле викинути тіло
 Коли-ж его рідня на мене встане. —
 При боці ясний меч сей, бачиш пане ? —
 В захиті слів мойіх він блисне так же. “
 Озвались Франки : „Він розумно каже !“

CCLXXXII.

До короля приходить Пінабель .
 Кріпкий , високий , сміливий , прудкий .
 Кого він вдарить , попросай ся з світом .
 Він каже : „Пане , тут тобі судити .
 Тому скажи , щоб втихли всі ті спори .
 Та чую я , Тьеррі тут щось говорить .
 Що бреше , я докажу в поединку .“
 Сказавши се він скинув рукавицю .
 Однак володар зажадав поруки
 Дав Пінабель ему всіх кривних в руки .
 „Вам , каже цар , за него одвічати .“
 А поки що казав їй пильнувати .

CLXXXIII.

Коли Тьеррі уздрів , що буде бій ,
 Він зараз дав Карлови рукавицю .
 Володар в заклад взяв єї собі
 Й казав поставити чотири лави ,
 Де свідки бою всі сидіти мали *) .
 Все відбуватись мало точно тут .
 Ожер , князь Данський видавав свій суд .
 Відтак по коні й зброю слуг післали .

*) В тексті сказано : *la runt sedeir cil ki s' deivent cumbatre*. Я змінив
 се місце , тому що в дословнім переводі вийшла би нісенітниця .

CCLXXXIV.

Ще нім початись мала та борба
 Відбули сповідь, каялись оба,
 Запричащались в це; кві в час відправи*)
 Й монастирям зложили гарні дари.
 Відтак явили ся перед Карлом.
 В обох остроги щирим злотором сяли,
 Світились легкі панцирі тревалі
 Й на голові світивсь в обох шолом,
 При боці золочений меч звисав,
 На шийі висів гарний, пишний щит;
 Один і другий остре копе мав;
 Один і другий на кони сидить.
 На плач зібралось лицарям усім;
 Всі за Роландом тужать, за Тьєррім.
 Бог знає, як скінчить ся та борба.

CCLXXXV.

Під Аквісграном містом на луці
 До бою стали лицарі-барони:
 Оба моторні, сміливі борці,
 В обох були прудкі та скорі коні.
 Вкололи їй і поводи пустили
 І вдарили на себе з всеї сили.
 Оба щити і панцирі оба
 На прах розбили; насн від сідла
 Порвали ся; — сідло на землю впало,
 Аж Франки з жалю плакати всі стали.

CCLXXXVI.

На землю впавши, лицарі як стій
 Зірвали ся оба на рівні ноги.
 Пан Пінабель був жвавий та меткий.
 Не стало коней, пішки йдуть у бій.
 Мечами з щирозлотими ручками

*) Се була спеціальна церковна відправа, котру Франки звали „messe du jugement de Dieu.“

Вдаряють крінко по шоломів стали,
 Вдаряють міцно, щоб розбити їх,
 Аж жаль збирає лицарів усіх.
 „Вкажи ж нам правду, Боже!“ каже цар.

CCLXXXVII.

„Піддай ся, — каже Пінабель, — Тьєррі!
 Служити щиро я готов тобі.
 Я вивлячусь тобі моїм добром,
 Лиш Ганелона приміри з Карлом.“
 „Даремна рада вся!“ Тьєррі сказав.
 „Що-б я був варт, колиб на се пристав?
 За ким з нас правда є, покаже Бог.“

CCLXXXVIII.

Тьєррі сказав: „Хоробрий Пінабеле,
 Велика сила в тебе й гарне тіло.
 Тебе з відваги знає кождий пер.
 Піддай ся ти, лиш сеї бій тепер.
 З Карлом тебе готов я примірити,
 Та Ганелон діждесь такої кари.
 Що все про неї будуть говорити“
 „Не дай се, Боже!“ каже Пінабель.
 „Я шанувати хочу честь батьків
 І не піддам ся сам нікому в світі.
 Волів би вмерти як таке зробити!“
 І знов рубати почали мечами
 Поверх шололів з дорогим камінєм,
 Що аж під небо сипали ся іскри.
 І не скінчить ся се, хіба тоді,
 Коли один поляже у борбі!

CCLXXXIX.

Пан Пінабель хоробрий був і бравий.
 Противника в шолом прованський вдарив,
 Аж іскрами замиготіли трави.
 Відтак ще раз удар мечем поправив.
 Затяв лице по середині вістрем.
 Цілу щоку червона кров зросила.

Протяв до тіла панцир. Тут від смерти
Спасла Тьеррі лиш чудом божа сила.

ССХС.

Тьеррі почув, що кров сиплює з рани
І свіжі трави зрошує кругом.
Як Пінабеля острим вістрем вдарив,
То аж по віс протяв на нім шолом.
Весь мозок з лоба висипав ся геть.
Удар крішкий був, — тут єму і смерть.
А Франки кажуть: „Чудо Бог вчинив!
Цар Ганелона вішати вже може.
З ним рід его весь вішати муть тоже.“

ССХСІ

Коли Тьеррі побідно вийшов з бою,
Прийшов до него сам король Карло.
А разом з ним прийшли его барони,
Прийшов князь Найм і данський князь Ожер
І Вільгельм Блєфський з Готфрідом з Анжу.
Тьеррі Карлови тут в обійми кинувсь.
Цар футром з кун втер кров з лица єму.
І скинувши замазане, взяв друге.
А з лицаря знімають зброю слуги
Й приводять мула. З трудом він усів.
Веселі йдуть барони всі домів.
Прийшли до Ахен; тут скінчивсь їх путь.
Кого убити мали ще, убють.

ССХСІІ.

Карло покликав графів та князів:
„Щож буде тим, котрих я увязнив?
На Ганелонів суд вони прийшли
І Пінабеля закладом були.“
Цар зве до себе тивуна Базбуна:
„Йди тай повісь їх на сухі гіляки!
Та сивою кленусь тут бородою:
Коли-б хто втік, наложеш головою.“
А той говорить: „Що-ж робити пане!“

Взяв хлопців сто собі й на силу тягне.
Повисло трийцять їх одного дня.
Так гинуть зрадник і его рідня !

ССХСІІІ

А там прийшли Баварці й Аллеманці ,
Прийшли Бретонці , Фрізи і Норманці ,
Однак з них всіх найбільше Франки б раді,
Щоб люта смерть кінець зробила зраді.
Зв'язали руки в Ганелона й ноги,
Чотири хлопці коні гнати стали
Туди , де в полі жерело дзюрчало.
Страшна там смерть постигла Ганелона.
Всі жили в него натяглись , порвались ,
Всі члени тіла в него поламались ,
Зелеві трави кров красить червона.
Як кожний зрадник Ганелон вмирає.
Хто зрадник , той чванити ся не в праві.

ССХСІV.

Коли володар мечь свою сповнив ,
Ззиває всіх єпископів , попів ,
Французьких , аллеманських та баварських.
„Є у неволі в мене жінка царська,
Що проповіді слухати й наук ,
І хрест приймати хоче в ваших рук.
Вчиніть їй волю , Богу душу дайте !“
А ті говорять : „Лиш кумів питайте !“
Народа много бачить днесь столиця
Приймає хрест Іспанії цариця,
Що імя Юлії тепер дістала,
В Христовій вірі правду всю пізнала.

ССХСV.

Коли володар мечь свою сповнив
І прояснив свій превеликий гнів ,
Він приказав хрестити Брамімунду.
Скінчив ся день і ніч настала всюди.

Від Бога вість приносить Гавриїл :
 „Час, Карле, знов тобі збирати сили
 І йти чим скорше в Біжську землю з ними
 Цареві Вівієнови на поміч.
 Єго невірні в Імфі облягли.
 Всі вірні кличуть там тебе; спіши!“
 Карло цілком туди вже йті не хоче.
 „За щож мене карає Бог-Отець?“
 Рве бороду Карло і плачуть очи.
 Тут пісни вже Турбьодовій кінець.

Із французького переклав

Василь Щурат.

„Пісня про Роланда“.

Статя Гастона Парі.

VI.

Такий був стан нашої поеми, коли вона дійшла до рук остатнього редактора, того, котрому ми маємо завдячити поему доховану до нашого часу (R). Він задержав найбільшу часть старої поеми, але розширив її значно і в многих місцях поробив глибокі зміни. Зараз на початку, замість того, щоб Карло мав посилати візване Марсілеви упоминаючи єго до підданя, що було би природнійше, він оповідає, що Марсіль, затривожений побідами Карла (котрий отсе вже сім літ пробуває в Іспанії і здобув мало що не весь край) висилає до него післанців обіцяючи піддати ся, та се тільки в тій ціли, щоби позбути ся Франків із краю, бо Марсіль, хоч дає їй закладнків, та зовсім не думає додержати слова. Щоб заключити мир предложений таким робом, Карло, без очевидної потреби, висилає Ганелона до Сарагосси. Здасть ся, що наш поет наслідував тут один уступ, що відносить ся до давнійшої части переказів епічних про війну в Іспанії, і ся досить нещаслива інновація ввела деяке баламутство в цілу першу часть експозиції поеми. Коли діло доходить до вибору післанця, що має йти до Марсіля, Роланд офірує ся перший; за ним чинять те саме Турпія,